

Bijdrage van de vergroening van het GLB aan de kernkwaliteiten van Noordoost-Twente en Vechtdal

Een korte verkenning van mogelijkheden en beperkingen
in opdracht van de provincie Overijssel

Paul Terwan
onderzoek & advies

Bijdrage van de vergroening van het GLB aan de kernkwaliteiten van Noordoost-Twente en Vechtdal

Een korte verkenning van mogelijkheden en beperkingen
in opdracht van de provincie Overijssel

Paul Terwan
Utrecht, december 2012

Paul Terwan
onderzoek & advies

Inhoud

1. Inleiding	1
2. GLB en beleid voor Noordoost-Twente en Vechtdal	3
2.1 Het nieuwe GLB: voorstellen en discussie	3
2.2 Beleid voor Noordoost-Twente en Vechtdal	6
3. Gevolgen van de vergroening voor het grondgebruik	9
4. Kansen voor kruisbestuiving	15
4.1 Vergroening en regionaal beleid voor groen en water	15
4.2 Algemene voorwaarden voor succes	17
4.3 Voorbeeld 1: behoud en beheer van landschapselementen	18
4.4 Voorbeeld 2: invulling EHS in winterbed Vecht	20
4.5 Voorbeeld 3: vernatting voor Natura 2000	22
4.6 Inschatting kansrijkheid win-winsituaties	24
5. Conclusies en aanbevelingen	25
Literatuur	31
Bijlage: Deelnemers aan de interviews en workshops	33

1. Inleiding

Achtergrond

In oktober 2011 presenteerde de Europese Commissie zijn voorstellen voor het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) vanaf 2014. Onderdeel daarvan is de veelbesproken vergroening, waarbij de betalingen aan landbouwbedrijven sterker worden gekoppeld aan 'groene' voorwaarden. In de voorstellen van de Commissie wordt naast een basispremie een aparte 'vergroeningspremie' geïntroduceerd die is gekoppeld aan voorwaarden op het gebied van gewasdiversiteit, behoud van permanent grasland en het creëren van 7% ecologisch (niet-productief) oppervlak voor alle land dat geen permanent grasland is. Het is nog onzeker in welke vorm de vergroening precies gestalte zal krijgen. Niettemin biedt de vergroening wellicht mogelijkheden voor versterking van het 'binnenlands' beleid op het gebied van natuur, landschap en water. De provincie Overijssel is geïnteresseerd in de kansen voor een dergelijke kruisbestuiving.

In Overijssel zijn verschillende gebieden waar veel 'groenblauw' beleid samenkomt. In *Noordoost-Twente* is sprake van een gewaardeerd (Nationaal) landschap, er zijn zeven Natura 2000-gebieden aangewezen (met forse opgaven in de sfeer van ammoniakdepositie en vernatting), er is een flinke oppervlakte aan EHS begrensd en er ligt een KRW-opgave. De recente Gebiedsvisie Noordoost-Twente (2012) wil het kleinschalige landschap en de streekeigen watersystemen behouden en versterken, en wil daartoe 'het nieuwe ondernemen' stimuleren, met daarbij voor de landbouw een accent op concurrentiekracht, verbreding en verduurzaming.

In het *Vechtdal* loopt al geruime tijd de gebiedsontwikkeling 'Ruimte voor de Vecht', waarin meer ruimte voor de rivier samengaat met versterking van de sociaaleconomische structuren (met name landbouw en toerisme & recreatie) en realisatie van de natuuropgave voor het gebied. In 2009 is hiervoor een masterplan uitgebracht. De versterking van de landbouw als gebiedsbeheerder neemt in het project een centrale plaats in. In 2011 presenteerde de landbouw hiervoor zelf een ontwikkelingsagenda.

De provincie Overijssel heeft Paul Terwan onderzoek & advies gevraagd een beknopte verkenning uit te voeren naar de mogelijkheden voor kruisbestuiving. En wel in de twee bovengenoemde gebieden: Noordoost-Twente en Vechtdal. Omdat het nog onzeker is hoe de GLB-vergroening uiteindelijk vorm zal krijgen, werd een diepgaander studie op dit moment (medio 2012) nog niet opportuun geacht.

Eerder verschenen een vergelijkbare verkenning van CLM en LEI voor de provincies Gelderland en Overijssel (Rougoor e.a. 2010) en een verkenning voor o.a. het oostelijk zandgebied (Zijlstra e.a. 2011), die echter beide waren gebaseerd op de ideeën uit de Nederlandse Houtskoolschets. Deze wijken op onderdelen sterk af van de voorstellen van de Europese Commissie. Ook is onderzoek gedaan in NO-Twente naar de relatie tussen vergroening en handelen van agrariërs (De Lijster 2011), een meer theoretisch-conceptueel gerichte verkenning.

Vraagstelling

In de verkenning staan de volgende vragen centraal:

1. Welke mogelijkheden voor beleidsversterking zijn er in beginsel aanwezig? Meer specifiek:
  - waar liggen raakvlakken tussen het beleid voor de twee onderzoeksgebieden en de meest waarschijnlijke invulling(en) van de vergroening van het GLB?
  - welke geldstromen zijn hiermee gemoeid: vanuit de EU, vanuit het rijk en vanuit provincie, gemeenten en waterschap?
2. Welke mogelijkheden voor beleidsversterking zien de betrokken gebiedspartijen? Meer specifiek:

- hoe denken de agrariërs te gaan inspelen op de vergroening van het GLB? Levert dit inderdaad synergie op met het bestaande beleid voor natuur, landschap en water?
  - welke concrete mogelijkheden voor beleidsversterking zien de betrokken overheden: provincie, gemeenten en waterschap? Hoe kunnen de beschikbare budgetten elkaar versterken? Welke andere tegenprestaties hebben zij in de aanbidding (grond, beleidsruimte etc.) om synergie te bewerkstelligen?
3. Als synergie kansrijk is, hoe kan deze het best worden bevorderd? Zijn er perspectieven voor een collectieve (gebieds)aanpak? Wat kunnen de betrokken overheden doen om synergie te bevorderen? Hoe kan de opgedane kennis het best voor anderen worden 'ontsloten'?

Aanpak

Bij het beantwoorden van de vragen is als volgt te werk gegaan:

- a. In kaart brengen van de beleidsmatige wensen en middelen voor de twee betrokken gebieden. Het gaat dan met name om de gevolgen van het nieuwe GLB en het beleid ten aanzien van de EHS, Natura 2000, KRW, agrarisch natuurbeheer en landschap, c.q. groenblauwe diensten. Daarnaast zijn er nog enkele meer generieke budgetten voor gebiedsontwikkeling.
- b. Voeren van gesprekken met de meest betrokken partijen: de provincie, de waterschappen, de gemeenten, de terreinbeheerders, de agrarische grondgebruikers, de betrokken agrarische natuurverenigingen, Natuurlijk Platteland Oost en enkele rentmeesters van landgoederen. Bij de landbouw is daarbij gezocht naar diversiteit in gesprekspartners met het oog op de verschillende bedrijfsstijlen en ontwikkelingsvisies binnen de landbouw. De provincie, enkele gemeenten en enkele LTO-afdelingen hebben namen toegeleverd.
- c. Organisatie van twee workshops (in NO-Twente en Vechtdal) met de geïnterviewden. Hierbij is getracht om – mede aan de hand van de gespreksresultaten – verdieping te bereiken aan de hand van enkele concrete voorbeelden van mogelijke kruisbestuiving.

De verkenning had het karakter van een *quick scan*: een korte, verkennende inventarisatie van mogelijkheden. Als synergie kansrijk lijkt, en zodra duidelijker is hoe de vergroening van het GLB gestalte zal krijgen, kan desgewenst een meer diepgaande verkenning worden uitgevoerd.

Dankwoord

Velen hebben een bijdrage geleverd aan de verkenning, waarvoor een woord van dank op zijn plaats is. Hun namen zijn vermeld in bijlage 1 van dit rapport. Een speciaal woord van dank aan de opdrachtgevers vanuit de provincie, Gerrit Valkeman en Nettie Aarnink, voor hun inhoudelijke en organisatorische bijdrage aan het project.

2. GLB en beleid voor Noordoost-Twente en Vechtdal

2.1 Het nieuwe GLB: voorstellen en discussie

Voorstellen Europese Commissie

De voorstellen van de Europese Commissie uit oktober 2011 behelzen grofweg het volgende:

- a. De huidige bedrijfstoelagen (waarin straks landelijk gemiddeld € 800 mln. per jaar aan Europees geld omgaat, waarvan € 80 à 85 mln. voor Overijssel) zullen niet langer zijn gebaseerd op een historische referentie, maar worden omgezet in een hectarepremie. Ondanks mogelijkheden voor regionale differentiatie kiest Nederland waarschijnlijk voor een zo 'plat' mogelijke premie.
- b. Van deze premies moet 30% worden ingeruimd voor vergroening. Daardoor komt er een onderscheid in een basispremie van grofweg € 275,- per ha en een vergroeningspremie van pakweg € 125,- per ha. Voor Overijssel is dat zo'n € 25 mln.
- c. Voor de basispremie gelden min of meer de huidige *cross-compliance*voorwaarden*. Voor de vergroeningspremie gelden drie eisen:
  - in de akkerbouw: gewasdiversiteit. Er moeten minimaal 3 gewassen worden geteeld (elk voor minimaal 5% en maximaal 70% van de oppervlakte);
  - in stand houden van het areaal blijvend grasland uit 2013 (≥ 5 jaar geen andere gewassen). Er mag wel graslandvernieuwing plaatsvinden;
  - van alle land dat geen permanent grasland is, moet 7% worden ingeruimd als 'ecologisch oppervlak' (*Ecological Focus Area* ofwel EFA). De Commissie verstaat hieronder land waarop geen productie plaatsvindt en noemt daarbij als voorbeelden (natuur)braak, bufferzones en landschapselementen.De Commissie verklaart twee typen bedrijven 'automatisch groen': biologische bedrijven en bedrijven in Natura 2000-gebieden. Zij hoeven niet te voldoen aan de vergroeningsvoorwaarden om de premie te ontvangen. De vergroeningspremie is gekoppeld aan de basispremie: als de groene voorwaarden niet worden nageleefd, volgen kortingen op de basispremie die kunnen oplopen tot 100%.
- d. In het plattelandsbeleid krijgen *groepen* van boeren een formele positie in de uitvoering van beheerregelingen zoals het SNL (als aanvrager en 'eindbegunstigde').

Gevolgen voor NO-Twente en Vechtdal

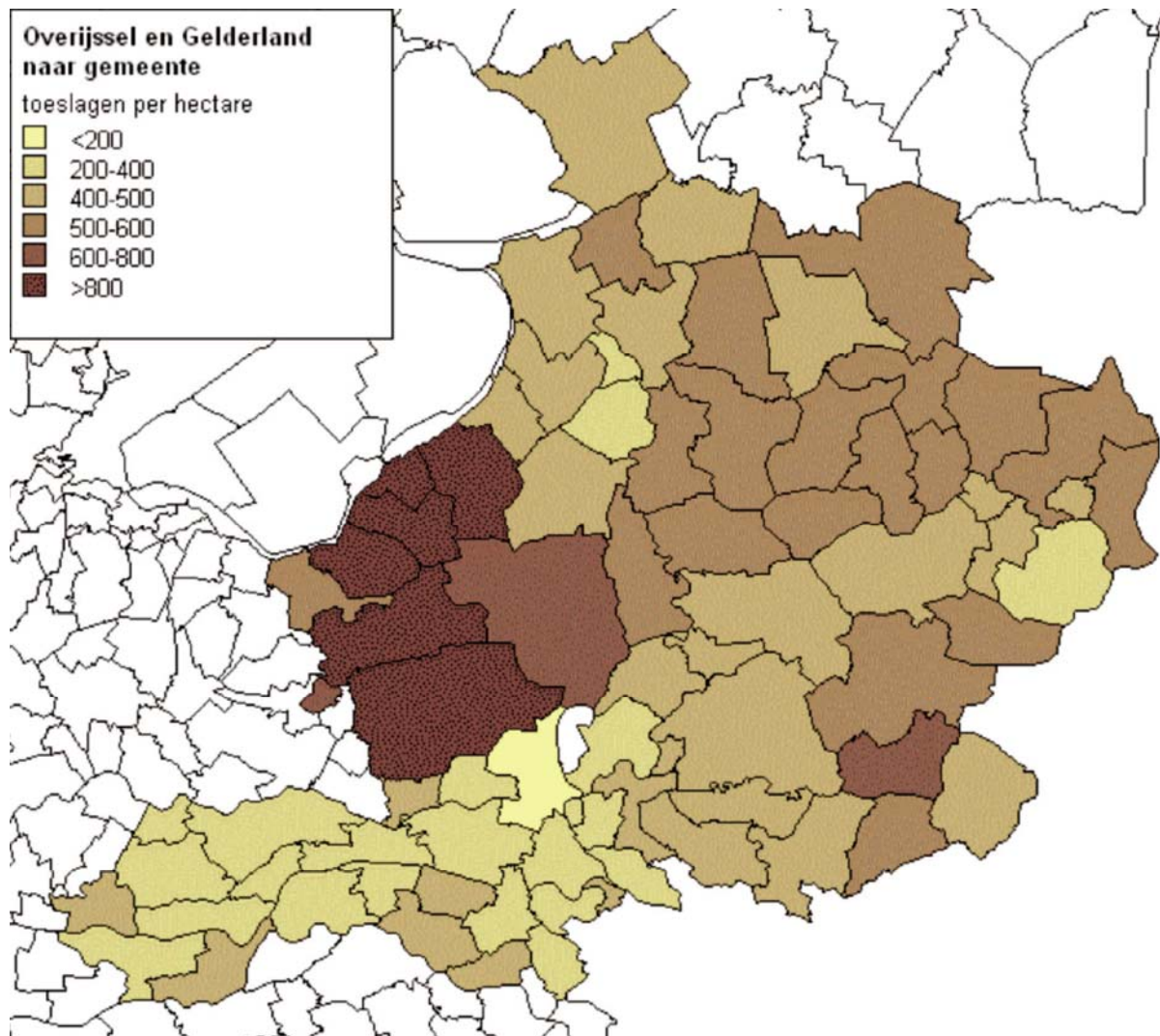
Kort door de bocht zouden de gevolgen van de Commissievoorstellen als volgt zijn:

1. In beide gebieden zijn op dit moment de gemiddelde bedrijfstoelagen per ha relatief hoog. Bij een Nederlands gemiddelde van ca € 440,- per ha zijn ze in NO-Twente zo'n € 550,- per ha en in het Vechtdal naar schatting € 500,- per ha. Ook als de bedrijven voldoen aan de vergroeningseisen, gaan ze er dus gemiddeld genomen op achteruit. Hoeveel precies is lastig te zeggen, omdat – anders dan nu – de premies straks wel gelden voor de gehele bedrijfsoppervlakte (op voorwaarde dat het bedrijf in 2011 minimaal één toeslagrecht heeft verzilverd). De provincie Overijssel als geheel gaat er circa € 30 mln. op achteruit: van 113 mln. nu naar € 80 à 85 mln. straks (berekend op basis van het huidige areaal cultuurgrond minus de oppervlakte glastuinbouw).
2. In Noordoost-Twente, met ca 33.000 ha cultuurgrond, is ruim € 4 mln. beschikbaar voor vergroening. Om daarvoor in aanmerking te komen, zou 7% van 19.000 ha (de oppervlakte waar geen blijvend gras staat) ecologisch oppervlak moeten zijn of worden. Dat is 1.330 ha, ofwel 4% van alle cultuurgrond.

---

* Deze voorwaarden bestaan grofweg uit het voldoen aan de geldende wet- en regelgeving, een set voorwaarden om het land in goede conditie te houden (o.a. tegengaan van verruiging, behoud bodemvruchtbaarheid) en bepalingen voor behoud van landschapselementen en bescherming van waterlopen.

3. In het Vechtdal, met ca 50.000 ha cultuurgrond, is een bedrag van ruim € 6 mln. beschikbaar voor vergroening. Als daarvan de helft uit niet-permanent grasland bestaat, zou 7% van 25.000 ha, ofwel 1.750 ha, ecologisch oppervlak moeten zijn of worden. Dat is 3,5% van alle cultuurgrond.

Gemiddelde bedrijfstoelagen per ha in Gelderland en Overijssel in 2009 (bron: Rougoor e.a. 2010)

Discussies en actuele ontwikkelingen

De afgelopen tijd hebben er verhitte discussies plaatsgevonden over het nieuwe GLB, en vooral over de vergroening. Op basis daarvan lijken nu de volgende zaken waarschijnlijk:

- de invoering van veel onderdelen van het nieuwe GLB zal worden uitgesteld tot 2105; 2014 wordt een overgangsjaar;
- de koppeling tussen basispremie en vergroeningspremie zal lossier worden. Hoewel de Commissie strikt vasthoudt aan koppeling, lijkt hiervoor in ministerraad en Europees Parlement geen meerderheid;
- er is gepleit voor een ruimer keuzemenu voor vergroening, bijvoorbeeld in de vorm van een nieuw 'groencertificaat'. Waarschijnlijk komen straks in het verlengde van het EKO-certificaat ook andere duurzaamheidscertificaten in aanmerking voor de vergroeningspremie. Landbouwcommissaris Ciolos heeft aangegeven dat zo'n certificaat wel vergelijkbaar ambitieniveau moet hebben en vergelijkbare maatregelen moet omvatten. Hiertoe is het begrip 'equivalentie' van doelen en maatregelen geïntroduceerd, dat nu verder wordt uitgewerkt. Het ministerie van EZ

- heeft Ciolos voorgesteld doelen te formuleren in termen van biodiversiteit, waterkwaliteit, bodem en klimaat;
- in het verlengde daarvan kan agrarisch natuurbeheer waarschijnlijk meetellen voor de vergroening, hoewel de betrokken oppervlakten formeel niet uit productie zijn (de eis aan EFA's). Het zal daarom ongetwijfeld niet zo zijn dat een hectare agrarisch natuurbeheer meetelt als een hectare EFA. In het verlengde van de wens tot meetellen van agrarisch natuurbeheer is een discussie ontstaan over de dubbelbetaling die dit kan opleveren, als onder de eerste en tweede pijler (deels) voor hetzelfde wordt betaald. Er gaan steeds meer stemmen op om in dat geval de 'betalingsdrempel' voor de beheerregelingen onder de tweede pijler te verhogen;
  - kleinere akkerbouwbedrijven en/of gemengde bedrijven met veel grasland krijgen waarschijnlijk een ontheffing of versoepeling van de eis tot gewasdiversiteit;
  - collectieven kunnen (naast hun rol bij de beheerregelingen) een rol spelen bij de invulling van de vergroening. Daarbij wordt gedacht aan een model waarbij bijvoorbeeld de helft van de EFA's collectief, op gebiedsniveau, wordt gerealiseerd en de helft individueel, op bedrijfsniveau.

Daarnaast zijn de volgende punten nog in discussie:

- de eisen aan permanent grasland worden wellicht aangescherpt. De Commissie denkt nu aan een 'graslandplicht' van minimaal 8 jaar. Ook de eisen aan graslandvernieuwing staan nog ter discussie. Tegelijk gaan er stemmen op voor versoepeling, bijvoorbeeld om de graslandplicht niet op bedrijfsniveau, maar op regionaal of zelfs nationaal niveau te formuleren (het laatste is nu trouwens al het geval als onderdeel van de *cross-compliance*);
- Nederland pleit voor het toepassen van de 7% EFA voor alle cultuurgrond, dus inclusief permanent grasland, maar staat hierin in EU-verband tamelijk alleen;
- er zijn voorstellen om de 7% EFA's gefaseerd in te voeren, te beginnen met 3%;
- er lijkt draagvlak voor een wat bredere invulling van EFA's. Bestaande landschapselementen en zelfs sloten mogen wellicht meetellen, al zijn die in veel landen de afgelopen jaren juist uit de perceelsregistratie gehaald. De betaalorganen staan dus niet te springen om ze weer in te voeren. Ook extensieve, niet-commerciële gewasteelt wordt wellicht toegestaan

Nederland wilde aanvankelijk alle agrarisch natuurbeheer buiten de EHS overhevelen naar de vergroening in de eerste pijler (Natuurakkoord van oktober 2011). Mede door extra natuurbudget uit het Lenteakkoord, bestendigd in het regeerakkoord van november 2012, lijkt deze overheveling grotendeels van de baan. Niettemin wil het ministerie waar mogelijk de inkomenscomponent van de SNL-vergoedingen betalen uit het vergroeningsbudget.

Gehanteerde vergroeningsscenario's

Omdat de invulling van de vergroening nog enigszins ongewis is, hebben we in het project gewerkt met drie vergroeningsscenario's:

- het voorstel van de Europese Commissie, maar in een wat afgezwakte variant: een lager percentage ecologisch oppervlak (4 of 5 in plaats van 7%) en een wat lager vergroeningsbudget;
- een invulling met meer ruimte voor regionaal maatwerk, bijvoorbeeld in de vorm van een keuzemenu of een groencertificaat waarmee bedrijven hun eigen 'groene profiel' kunnen bepalen. We gaan er van uit dat natuurmaatregelen hiervan sowieso onderdeel zullen moeten uitmaken;
- een invulling waarbij een deel van het vergroeningsbudget geheel of gedeeltelijk wordt overgeheveld naar het plattelandsbeleid en wordt toegevoegd aan het budget voor agrarisch natuurbeheer (SNL). Aangezien deze variant gedurende het project aan waarschijnlijkheid heeft ingeboet, hebben we hieraan wat minder aandacht besteed.

2.2 Beleid voor Noordoost-Twente en Vechtdal

Hoe ziet het 'groenblauwe' beleid voor de twee gebieden er uit? Een deel van het beleid is sinds het Natuurakkoord sterk in beweging en nog niet helemaal uitgekristalliseerd. Zo wordt de EHS herijkt en is het beleid voor Natura 2000 nog in beweging. Ook overweegt de provincie om binnen de groenblauwe hoofdstructuur een onderscheid te maken tussen EHS (wordt wat kleiner) en een gebied waarvoor een programma 'ondernemen met natuur en water' gaat gelden. Het is mogelijk dat bijvoorbeeld de regeling voor groenblauwe diensten met name in dit laatste gebied wordt ingezet – ook dit beleid is nog niet uitgekristalliseerd. We beschrijven hier de stand van zaken van medio 2012.

Noordoost-Twente

Het Nationaal Landschap Noordoost-Twente is ruim 43.000 ha groot, waarvan zo'n 33.000 ha landbouwgrond. Het beeklandschap is kleinschalig en gevarieerd: een samenstel van beken, essen, kampen en ontginningen met daarin houtwallen, singels en (kleine) bossen. Natuur en water beslaan 12 à 15% van het gebied (*Ontwikkelingsperspectief* 2006). Kijken we louter naar kleine landschapselementen (met bossen tot 5 ha), dan is het aandeel aan 'groenblauwe dooradering' 3 à 4% (Dijkstra & Griffioen 2002). Er zijn ruim 1.700 landbouwbedrijven actief, waarvan driekwart melkveebedrijven.

Noordoost-Twente: kleinschalig landschap met 3 à 4% 'groenblauwe dooradering'

In het gebied is ruim 3.000 ha begrensd als beheersgebied. Er is 5.360 ha bestaande natuur (excl. water) en – na herijking – nog een taakstelling van ruim 1.100 ha aan nieuwe natuur, waarvan bijna 700 ha nog moet worden verworven (bron: Feitenkaart EHS d.d. 30 juli 2012; in het besluitvormingstraject over de herijking van de EHS kunnen deze cijfers nog veranderen). De nieuwe natuur zal worden geconcentreerd in en rond Natura 2000-gebieden, waarvan er in het gebied zeven zijn aangewezen. In en rond Natura 2000 ligt bovendien een vernattingsopgave voor – naar huidig inzicht – zo'n

1.200 ha bestaande en nieuwe natuur (in het besluitvormingstraject over de PAS kunnen deze cijfers nog veranderen). De kosten van de uitvoering van gebiedsgerichte maatregelen in het kader van de PAS en de beheerplannen Natura 2000 worden geraamd op € 260 mln.

Er is op ruim 4.000 ha een overeenkomst voor agrarisch natuurbeheer gesloten, vooral (72%) voor botanisch waardevol grasland en in mindere mate voor weidevogelbeheer en botanisch waardevolle akkers. Daarnaast liggen er voor een kleine 200 ha SNL-beschikkingen voor beheer van landschapselementen, vooral (de helft) voor houtwallen en houtsingels.

Alle gemeenten in NO-Twente doen mee aan provinciaal-gemeentelijke regeling voor groenblauwe diensten (landschapsbeheer). Hiervoor waren in 2011 verplichtingen aangegaan (voor 30 jaar) voor een bedrag van ruim € 7,5 mln. Brengen we hierop de uitvoeringskosten en de kosten van aanleg en herstel in mindering, dan gaat het jaarlijks om een bedrag van ongeveer € 190.000,- per jaar.

Voor het Nationaal Landschap is een bedrag beschikbaar van € 6 mln., bedoeld voor de uitvoeringsagenda bij de ontwikkelingsvisie die nu in voorbereiding is. De intentie is om dit bedrag te verhogen tot € 20 mln. Van het bedrag is pakweg een kwart tot een derde beschikbaar voor 'groene' projecten.

Vechtdal

Het Vechtdal omvat het (ruime) stroomgebied van de Vecht tussen Zwolle en Hardenberg. Dichtbij de Vecht, in het feitelijke stroomgebied, is het landschap relatief open en bestaat het vooral uit (beweid) grasland afgewisseld met kleine bossen en landschapselementen. Aan de noordkant van het gebied vinden we grotere boswachterijen en op de landbouwgrond meer maïs en akkerbouw.

De oppervlakte van het gebied varieert afhankelijk van de definitie van het Vechtdal. Nemen we de Vechtdalgemeenten als uitgangspunt, zoals de LTO-investeringsagenda (2011) doet, dan gaat het om zo'n 50.000 ha landbouwgrond en ruim 1.300 bedrijven, waarvan tweederde graasdierbedrijven. Nemen we een strook van 5 km aan weerszijden van de Vecht als uitgangspunt (Corporaal e.a. 2006), dan gaat het om een gebied van 23.000 ha met ruim 900 bedrijven. Vergeleken met NO-Twente komt er wat meer akkerbouw en intensieve veehouderij voor (het laatste vooral bij Ommen) en is de dichtheid aan bossen en landschapselementen wat kleiner.

In het Vechtdal is ruim 8.900 ha begrensd als EHS, waarvan 830 ha als beheersgebied en 8.100 ha als natuurgebied. Van het natuurgebied moet volgens de oude taakstelling nog ruim 1.000 ha worden gerealiseerd. De taakstelling wordt momenteel herijkt; hiervan blijft naar verwachting zo'n 150 ha over.

Op zo'n 1.200 ha (waarvan 70% voor botanisch waardevol grasland) liggen beschikkingen voor agrarisch natuurbeheer. Hieraan doet een kwart van de bedrijven mee. Op een kleine 70 ha liggen SNL-overeenkomsten voor landschapsonderhoud, waarvan meer dan de helft voor bossingels en bosjes. Daarnaast wordt een groot deel van de graslanden in eigendom van terreinbeheerders gebruikt door boeren.

In het kader van de provinciaal-gemeentelijke regeling voor groenblauwe diensten doen binnenkort alle gemeenten mee (Ommen sluit binnenkort aan). In 2011 waren er voor € 3,8 mln. verplichtingen aangegaan (voor 21 jaar). Brengen we ook hier de uitvoeringskosten en kosten van aanleg en herstel in mindering, dan gaat het om pakweg € 130.000,- per jaar.

In het stroomdal van de Vecht zijn twee Natura 2000-gebieden aangewezen:

Uiterwaarden Zwarte Water en Vecht en het Vecht- en Beneden-Reggegebied. In en rond het laatste gebied (dat het meest centraal in het Vechtdal ligt) is – naar huidig inzicht – een vernattingstaakstelling geformuleerd van ongeveer 700 ha.

De gebiedspartners het programma *Ruimte voor de Vecht* (gemeenten, waterschappen en maatschappelijke organisaties) hebben een gezamenlijk investeringsprogramma

opgesteld waarin zij hebben afgesproken om in de komende jaren zo'n € 42 mln. te investeren in de gebiedsontwikkeling. Daarbij gaat het om van projecten op het vlak van:

- integrale rivieringrepen ten behoeve van de halfnatuurlijke laaglandrivier;
- versterking van de waterfronten langs de Vecht;
- versterking van de toeristische aantrekkelijkheid van de Vecht en het Vechtdal;
- versterking van de landbouw.

Voor het thema *Boeren in het Vechtdal* verwachten de partners dat er voor € 2 mln. geïnvesteerd gaat worden, waarbij de provincie heeft aangegeven deze projecten met een subsidie van tussen de 20 en 50% te willen ondersteunen.

De wateropgave voor het Vechtdal is onderdeel van Ruimte voor de Vecht. Er is een aantal waterprojecten opgezet die ten doel hebben om de rivier weer sterker te laten meanderen, de oevers natuurvriendelijk te maken (te 'ontstenen') en daarmee tegelijk waterbergingscapaciteit te creëren (*Uitvoeringsprogramma Vecht en Vechtdal 2009*).

Ruimte voor de Vecht: ruimte voor water, natuur en versterking van de landbouw

Algemene budgetten

In beide gebieden, en met name in NO-Twente, loopt een aantal wettelijke en vrijwillige herverkavelingen. Voor nieuwe projecten heeft de provincie tussen 2012 en 2015 provinciebreed € 6 mln. beschikbaar. Bij de selectie van prioritaire gebieden baseert de provincie zich op kaartmateriaal over de verkavelingssituatie. Daarnaast is er provinciebreed € 6 mln. beschikbaar voor innovatieprojecten in de landbouw.

3. Gevolgen van de vergroening voor het grondgebruik

Hoe gaan de grondgebruikers inspelen op de vergroening van het GLB? We vatten hier de kernpunten uit de interviews en workshops samen. Daarbij is van belang te benadrukken dat de deelnemers niet is gevraagd of ze het eens zijn met de beoogde vergroeningsmaatregelen (daarover zijn de meesten zeer kritisch), maar hoe zij zouden reageren als die maatregelen werkelijkheid zouden worden.

Verlaging premies prikkel voor intensivering en schaalvergroting

Veel bedrijven kunnen nu al wel globaal aangeven hoe ze de vergroening denken te gaan invullen, maar benadrukken dat ze vanaf 2014 pas echt gaan rekenen aan de meest gunstige bedrijfsaanpassingen. In 2015 verdwijnt de zuivelquotering. In combinatie met een geleidelijke overgang van bedrijfstoelagen naar hectarepremies zullen veel bedrijven even de kat uit de boom kijken. Anderzijds: het vergroeningsgeld wordt wellicht al vanaf 2014 gereserveerd. En terreinbeheerders merken dat er met het oog hierop al een grotere vraag is naar natuurgronden en landschapselementen. Een aantal bedrijven anticipeert dus al wel degelijk op de vergroening. In het verlengde daarvan verwachten de grondgebruikers dat een groot deel van de bedrijven (zo'n 80 à 90%) zal proberen om de vergroeningspremie te verzilveren. De financiële prikkel daarvoor is ook groot – in de Commissievoorstellen de gehele € 400,- per ha. Maar ook als de vergroeningspremie zou worden ontkoppeld van de basispremie en de prikkel daalt tot € 125,- per ha, wordt verwacht dat een meerderheid van de ondernemers zal proberen de premie te verzilveren.

Wel wordt benadrukt dat – algemeen gesproken – de verlaging van de premies een extra prikkel vormt tot kostenbesparing, c.q. tot schaalvergroting en intensivering. Dit kan op gespannen voet staan met de wens tot vergroening, of kan de effecten hiervan deels weer teniet doen.

Invulling van ecologische aandachtsgebieden (EFA's)

In zijn algemeenheid zullen intensievere bedrijven de invulling eerder buiten het bedrijf zoeken (bijv. aankoop of pacht van een stuk natuur) en extensievere bedrijven de invulling eerder binnen het bedrijf. Wel wordt benadrukt dat het opgeven van goede productiegrond voor de aanleg van EFA's in alle gevallen niet uitkan. Hiervoor zijn de kosten te hoog (mislopen productie, hoge grondprijzen, hogere kosten voor mestafzet). De bedrijven die de EFA's op het eigen bedrijf realiseren, zien wel wat in:

- het meetellen van bestaand groen (dat geldt uiteraard ook voor intensievere bedrijven);
- het creëren van extensieve randen langs bestaand groen (schaduwranden) en/of langs water;
- het sluiten van een beheercontract voor uitgesteld maaien of botanisch beheer.

Cruciale vraag hierbij is welke grond precies kan gaan meetellen als EFA: bestaande landschapselementen, agrarisch beheerde natuurterreinen, agrarisch natuurbeheer (bijv. het 'zwaardere' beheer), bufferzones langs waterlopen? En tot welke afstand van het bedrijf, c.q. van de oppervlakte niet-permanent grasland waarover de 7% is berekend? Hierover is nog geen absolute duidelijkheid. Er bestaat consensus tussen de geraadpleegde gebiedspartijen dat bestaande natuur- en landschapselementen zouden moeten meetellen, mits er een kwaliteitsslag wordt gemaakt door de elementen niet alleen te behouden, maar ook goed te beheren. Meer in zijn algemeenheid wordt benadrukt dat EFA's zonder actief beheer weinig kwaliteit zullen gaan opleveren. Ook de duur van de instandhouding (het gaat om oppervlakten die in beginsel elk jaar kunnen veranderen en rouleren) bepalen het natuureffect. Hierop komen we later terug. Er wordt benadrukt dat de koppeling aan beheer ook voor de agrariër (financieel) aantrekkelijk moet zijn. Als dat bijvoorbeeld gebeurt in de vorm van een SNL-subsidie

die vervolgens in mindering wordt gebracht op de vergroeningspremie, levert de kwaliteitswinst voor de agrariër financieel gezien een sigaar uit eigen doos (zie het aparte kader verderop in dit hoofdstuk).

Meetellen van bestaande natuur- en landschapselementen voor de vergroening kan een belangrijke prikkel zijn tot behoud en beheer

Er is geen consensus over het meetellen van agrarisch beheerde natuurgebieden: de terreinbeheerders willen deze niet aanmerken als vergroeningsoppervlak, maar zouden dat oppervlak liever als een soort bufferzone om bestaande natuurterreinen heen leggen ter versterking van de kwaliteit van het natuurgebied.

Een deel van de bedrijven ten slotte wil de plicht tot het creëren van EFA's omzeilen door alle land in permanent gras te leggen en de maïs voortaan aan te kopen. Een ander deel ziet hier juist niets in en vindt dat bedrijven die maïs kunnen verbouwen dat uit kringloop- en transportoogpunt vooral ook moeten doen. Ook wordt gevreesd voor de gewasopbrengst bij een volledig grasbedrijf (zie hierna).

Gewasdiversiteit en behoud van permanent grasland

De voorwaarde tot behoud van de oppervlakte permanent grasland (om precies te zijn moet vanaf 2014 minimaal 95% van de referentieoppervlakte in 2013 worden gehandhaafd) wordt zeer verschillend beoordeeld. Voor een deel van de agrariërs is dit geen probleem. Sterker nog, sommigen overwegen zoals gezegd om hun hele bedrijf in blijvend grasland te leggen, zodat ze niet met EFA's te maken krijgen. Anderen zien deze voorwaarde juist als de meest knellende van de hele vergroening, vooral op droge zandgrond. Een deel van hen vreest de productiederving die optreedt als de vruchtwisseling met andere gewassen wordt verlaten en de gevolgen die dit kan hebben voor de mestaanwending (verlies derogatieruimte). Anderen vrezen problemen met plaagbestrijding van bijvoorbeeld engerlingen, waarvoor vruchtwisseling cruciaal (en relatief milieuvriendelijk) is. De voorwaarde kan zelfs averechts gaan werken: enkelen overwegen een deel van het permanent grasland in 2013 maar niet langer als permanent

grasland op te geven bij de GDI (voorheen meitelling) of om grasland voortijdig te scheuren om maar niet aan een oppervlaktereferentie vast te zitten.

Het voornaamste bezwaar tegen de eis tot gewasdiversiteit is dat dit op bedrijven met veel gras en weinig bouwland wel een heel 'gepiegel' wordt. Als je 10 ha tijdelijk grasland en 10 ha maïs hebt en je moet op minimaal 5% hiervan (ofwel 1 ha) een ander gewas telen, krijg je dat nauwelijks rendabel. Bovendien zijn er maar weinig gewassen die in aanmerking komen. Anderen zien minder problemen en zien kansen voor gewassen die tegelijk met de maïs kunnen worden geoogst (zoals vezelhennep) of eiwitrijke gewassen zoals luzerne, lupine en veldboon (eiwit is duur).

Sommige bedrijven zullen de vergroening invullen door alles in permanent gras te leggen een maïs aan te kopen. Anderen zien daarin juist niets.

Perspectieven van de twee andere vergroeningsvarianten

Invulling van de vergroening aan de hand van een *breder keuzemenu aan maatregelen*, al dan niet in de vorm van een nieuw 'groencertificaat', ontmoet gemengde reacties. Een meerderheid is voorstander van deze variant als dit betekent dat er meer regionaal maatwerk mogelijk wordt. De ideeën over de invulling lopen daarbij nogal uiteen. Sommigen willen de maatregelen beperken tot zaken in de sfeer van natuur en landschap, anderen bepleiten een breed menu met ook andere zaken die nu niet door de markt worden betaald, zoals milieu en dierenwelzijn. Iedereen ziet dit wel als een manier om bestaand SNL-beheer te laten meetellen voor de vergroening. De critici vrezen vooral de grotere complexiteit en controlelast die gepaard gaan met een maatwerk-keuzemenu. Ook zijn ze bang dat de vergroeningswinst verwatert doordat grondegebruikers sterker geneigd zullen zijn de grenzen op te zoeken.

Overheveling van (een deel van) het vergroeningsbudget naar agrarisch natuurbeheer kan niet op veel animo rekenen. Meest genoemde kritiek is dat het geld dan – door de SNL-begrenzingsen – terecht komt bij een beperkte groep grondgebruikers, die voor een deel ook nog eens behoren tot de niet-actieve agrariërs. Daarnaast bestaat er weerstand tegen het idee dat de overheid het geld dan al snel zal gebruiken om de nationale

tekorten aan beheergeld te dekken. De weinige voorstanders wijzen erop dat je het geld ook in de eerste pijler als beheergeld zou kunnen inzetten (bijv. via het huidige artikel 68, als dat blijft bestaan), waardoor je een deel van de eerder genoemde vrees kunt wegnemen. Ook kun je de extra middelen gebruiken om selectief vergoedingen te verhogen en daarmee de deelname te vergroten. Deze is nu – met name in NO-Twente – ruim beneden het landelijk gemiddelde.

Er is geen consensus tussen boeren en terreinbeheerders natuurgebieden met agrarisch gebruik, zoals hier het Junner Koeland, zouden moeten meetellen voor de vergroening. Beleidsmatig is het bovendien nog niet helemaal duidelijk of zulke gebieden straks kwalificeren voor de hectarepremie-nieuwe-stijl.

Animo voor gebiedsgewijze of collectieve invulling

Er bestaat behoorlijke consensus dat een gebiedsgewijze, gecoördineerde invulling van de vergroening de beste kansen biedt voor een optimaal vergroeningsresultaat en voor optimale inpasbaarheid. Anders dan bij een willekeurige lappendeken van groene snippers kan zo worden gestuurd op een invulling die het best voldoet aan de beleidswensen (zoals bijvoorbeeld vastgelegd in Landschapsontwikkelingsplannen; zie ook hoofdstuk 4), die enige 'robuustheid' heeft en die inspeelt op ecologische kansen en inpasbaarheid / animo op bedrijven. Verschillende mensen schetsen een ideaalbeeld waarin een integraal gebiedsplan wordt opgesteld waarin alle vergroening (vanuit GLB, SNL, groenblauwe diensten) samenkomt en optimaal wordt gekoppeld.

Er is minder consensus over de haalbaarheid en de aanpak van zo'n gebiedsgewijze invulling. Vooral in NO-Twente bestaat scepsis over de bereidheid tot collectief optrekken – de moeizame oprichting van een agrarische landschapsvereniging illustreert dit. De meeste agrariërs willen hier toch uiteindelijk zelfstandig beslissen over hun grond, zo is de overheersende mening. En als er al wordt overlegd met anderen, gebeurt dat op 'keukentafelniveau': je regelt de vergroening met je burens, inclusief eventueel een terreinbeheerder of landgoedeigenaar. Anderen vinden dat de vergroening bij voorkeur op een hoger niveau moet worden opgepakt, bijvoorbeeld onder regie van een agrarische natuurvereniging, een gemeente of de Stichting Groenblauwe Diensten. Als knelpunt

daarbij wordt gezien dat de betalingen individueel blijven en er dus een overhevelingsmechanisme moet worden ontwikkeld om dit te laten werken. Vanwege de beperkte animo voor collectief optrekken moet het aantrekkelijk worden gemaakt voor boeren om hieraan mee te werken. Bijvoorbeeld door hen te 'ontzorgen' (overnemen administratieve rompslomp), door goede adviezen te verstrekken en door verbindingen te leggen met beheersubsidies.

Verschillen tussen Noordoost-Twente en Vechtdal

In zijn algemeenheid zijn er meer overeenkomsten dan verschillen tussen de twee gebieden. Toch zijn er wel wat nuanceverschillen. In Noordoost-Twente mikken de grondgebruikers wat meer op het meetellen van bestaand groen (dat daar ook ruimer voorhanden is dan in het Vechtdal), in het Vechtdal – zeker dicht bij de Vecht – wat meer op het meetellen van agrarisch natuurbeheer en/of het hele bedrijf in blijvend grasland leggen. Dat laatste wordt in Twente sterker als problematisch ervaren dan in het Vechtdal. In het verlengde daarvan wordt in Noordoost-Twente sterker ingezet op kwaliteitsverbetering van bestaand groen en in het Vechtdal op uitbreiding van groen. Daar waar de vergroening buiten het bedrijf wordt gezocht, worden in NO-Twente meer ingezet op koop of pacht van bestaande natuur- en landschapselementen en in het Vechtdal (ook) op gebruik van natuurgraslanden.

In het Vechtdal wordt de vergroening eerder ingevuld met permanent grasland en/of het meetellen van agrarisch natuurbeheer, in Noordoost-Twente eerder door meetellen van bestaand groen

Voorbeelden van financiële koppelingen tussen vergroening en beheersubsidie

Het ministerie van EZ wil de inkomensdervingscomponent van de SNL-vergoeding waar mogelijk betalen uit de vergroeningspremie. Hieronder laten we zien hoe dat zou uitpakken voor verschillende beheertypen.

Agrariër 1 meldt een bestaande houtwal aan als vergroeningsoppervlak en vraagt hierop teven SNL-subsidie aan. De vergroeningspremie bedraagt in dit geval (€ 125,- per ha omgerekend naar de verplichte 7% ecologisch oppervlak) € 1.785,- per ha ecologisch oppervlak. De SNL-vergoeding bedraagt € 2.666,- per jaar. Aangezien deze vergoeding geheel bestaat uit de kosten van de inzet van arbeid en materieel, is er geen overlap met de vergroeningspremie (die verdisconteert voor het feit dat er geen agrarische productie plaatsvindt). De agrariër ontvangt dan dus € 4.451,- per ha houtwal. In dit geval versterken vergroening en SNL elkaar dus in het voordeel van het landschapselement (beheergarantie) en de agrariër (extra vergoeding voor het grondbeslag van het element).

Alleen bij landschapselementen is er geen overlap tussen vergroeningspremie en beheervergoeding

Agrariër 2 vult de vergroening in door een schaduwrand naast een houtopstand aan te melden voor vergroening via het beheerpakket bonte hooilandrand (€ 1.350,- per ha, bijna geheel bestaande uit compensatie van opbrengstderving). Aangezien de vergroeningspremie al compenseert voor de opbrengstderving, wordt de gehele SNL-vergoeding in mindering gebracht op de vergroeningspremie. Vergeleken met agrariër 1 verricht de agrariër het beheer dus 'om niet' voor het bedrag van de vergroeningspremie. In dit geval is er geen sprake van een win-winsituatie, maar eerder van een averechtse prikkel.

Agrariër 3 vult de vergroening in met een akkerrand gericht op akkervogels, een pakket dat op zandgrond € 1.652,- per ha opbrengt. Van deze vergoeding bestaat grofweg € 1.200,- per ha uit compensatie van productiederving en € 450,- voor actief beheer (apart inzaaien en maaien). De € 1.200,- wordt in mindering gebracht op de vergroeningspremie, de € 450,- wordt uit het SNL betaald. Hij ontvangt dus € 2.235,- per jaar. Hier is sprake van gedeeltelijke win-win.

Bij dit alles zij opgemerkt dat de vergroeningspremie naar zijn aard formeel geen compensatie is voor gederfde inkomsten of gemaakte kosten. Het is louter de financiële vertaling van het feit dat 30% van de directe betalingen voor vergroening is ingeruimd. In de ex ante evaluatie van de vergroeningsmaatregelen wordt er van uitgegaan dat voor Nederland niet de realisering van EFA's de grootste kostenpost is, maar het behoud van permanent grasland, c.q. de beperking van de teelt van andere gewassen. Niettemin is in EU-verband een hele discussie op gang gekomen over het al dan niet vermijden van dubbelbetaling (vergroeningspremie en beheervergoeding).

4. Mogelijkheden voor kruisbestuiving

Kan de vergroening van het GLB bijdragen aan het 'groenblauwe' beleid van rijk, provincie, waterschappen en gemeenten? Zo ja, hoe? En aan welke voorwaarden moet zijn voldaan, wil deze kruisbestuiving optreden?

Onder kruisbestuiving bedoelen we in dit geval vooral de situaties waarin het resultaat meer is dan de som der delen, namelijk doordat er voor meer partijen winst ontstaat en/of er meer doelen kunnen worden gediend. Er is vooral sprake van win-winsituaties als er mogelijkheden zijn om het in beginsel individuele vergroeningsgeld (mede) in te zetten als gebiedengeld. Dat lukt alleen als er ook voor de agrariërs voldoende prikkels zijn om het geld als zodanig in te zetten, c.q. om collectief zaken te doen. De andere gebiedspartijen kunnen daarvoor naast geld ook andere middelen inzetten, zoals grond of beleidsruimte.

De kansen voor kruisbestuiving en de randvoorwaarden daarbij beschrijven we in dit hoofdstuk. Eerst kort in algemene zin, daarna meer in detail aan de hand van drie concrete voorbeelden. Deze voorbeelden zijn ook in de workshops besproken. De randvoorwaarden die we hier beschrijven komen grotendeels ook in hoofdstuk 5 terug als aanbevelingen. Aan het slot van dit hoofdstuk maken we ook een grove inschatting van de kansen van de verschillende win-winsituaties.

4.1 Vergroening en regionaal beleid voor groen en water

De verkenning leert dat er zeker kansen voor kruisbestuiving worden gezien, zeker bij een gecoördineerde aanpak van de vergroening. De kruisbestuiving komt het duidelijkst naar voren in vijf situaties: bij het beleid rond groenblauwe dooradering, beheer van de EHS, Kaderrichtlijn water (natuurvriendelijke oevers) en vernatting ten behoeve van Natura 2000:

1. Als bestaande natuur- en landschapselementen meetellen voor de vergroening of als de vergroening wordt ingezet in schaduwranden langs landschapselementen, kan hier een belangrijke kwaliteitsslag worden gemaakt (betere garantie voor behoud en beheer). Als dit op de juiste plekken gebeurt (conform het cascobeleid en/of het Landschapsontwikkelingsplan van de gemeenten) en er mogelijkheden zijn om hiaten op te vullen, kan de vergroening een belangrijke bijdrage leveren aan het beleid rond groenblauwe dooradering. Dat geldt met name ook buiten de EHS, waar de grootste lacunes liggen. Boeren kunnen via de vergroeningspremie het grondbeslag van landschapselementen verzilveren, voor andere eigenaren (bijv. terreinbeheerders, landgoedeigenaren) komen er mogelijkheden voor 'handel'.
2. Als boeren hectarepremies kunnen verzilveren op (door boeren beheerde) natuurterreinen binnen de EHS en/of als deze meetellen voor de vergroening, zal de animo voor het beheer hiervan toenemen. Zo kunnen agrariërs bijdragen aan een betaalbaar beheer van de EHS, krijgen zij betaald voor het beheer en is er minder druk op de grondmarkt. Het gaat dan met name om extensief beheerde graslanden.
3. Als agrarisch natuurbeheer meetelt als vergroeningsbijdrage, kan daarvan – afhankelijk van de situatie en de wijze waarop eventuele dubbelbetaling wordt verrekend, zoals we zagen in het voorgaande hoofdstuk – een stimulans uitgaan voor het agrarisch natuurbeheer. Dat kan de kwaliteit van gebieden buiten de EHS (maar deels wel in de Overijsselse groenblauwe hoofdstructuur) ten goede komen.
4. Als hoogwaterzones in en rond Natura 2000-gebieden meetellen voor de vergroening, kunnen ze een bijdrage leveren aan de omvangrijke vernattingsopgave in het kader van Natura 2000. De provincie is zo goedkoper uit en kan de vernatting

sneller realiseren. De landbouw raakt minder grond kwijt (de provincie hoeft niet te verwerven en de agrariër kan op deze grond zijn vergroening realiseren) en krijgt extra financiering voor vernatting.

5. Gerichte inzet van vergroening langs waterlopen (beekdalen, natuurvriendelijke oevers) kan een belangrijke bijdrage leveren aan de beleidsdoelen van waterschappen (KRW, waterretentie). De waterschappen kunnen de doelen zo sneller en goedkoper (zonder grondaankoop) realiseren. De boeren hoeven niet te worden uitgekocht en krijgen extra betaald voor het beschikbaar stellen en/of het beheer van deze gronden.

De eerste vier mogelijkheden voor kruisbestuiving werken we hierna in drie afzonderlijke paragrafen wat verder uit, waarbij het tweede voorbeeld een mix is van 2 en 3. Het laatste voorbeeld werken we niet verder uit, maar dat wil niet zeggen dat het niet kansrijk is. Unie van Waterschappen en VEWIN bepleiten in hun *Position Paper* over het GLB (2010) juist dat in de vergroening van de eerste pijler ook KRW-doelen en waterberging worden meegenomen. Voor natuurvriendelijke oevers geldt min of meer hetzelfde als beschreven voor landschapselementen (§ 4.3), voor waterbergingen min of meer hetzelfde als voor vernatting in het kader van Natura 2000 (§ 4.5).

De twee gebieden waarin de verkenning heeft plaatsgevonden, hebben verschillende realiseringskansen voor de beschreven win-winsituaties. In NO-Twente liggen de kansen vooral in het meetellen van bestaand groen, vernatten van landbouwgrond voor Natura 2000 en inzet van landbouwgrond voor KRW-doelen langs waterlopen. In het Vechtdal is wat minder bestaand groen, al doet zich in Hardenberg op dit punt een belangrijke kans voor met de elementen die Staatsbosbeheer in de aanbieding heeft. Daarnaast liggen de kansen hier vooral bij de inzet van agrarisch natuurbeheer en door boeren beheerde natuurgronden als invulling van de EHS, bijvoorbeeld in het winterbed van de Vecht.

Voorwaarden voor succes: sturing op de situering en actief beheer van de vergroeningsoppervlakte

4.2 Algemene voorwaarden voor succes

Er zijn enkele randvoorwaarden voor een succesvolle kruisbestuiving die gelden voor alle voorbeelden die we hierna presenteren. Daarom noemen we ze hier alvast:

- a. Als belangrijk manco van de huidige vergroeningsvoorstellen wordt gezien dat het beheer van de vergroende oppervlakte niet is geregeld. Een actieve koppeling met beheer wordt gezien als een belangrijke voorwaarde voor daadwerkelijke 'groene winst'. Over de vraag hoe dat het beste kan worden geregeld, lopen de meningen uiteen. Sommigen zijn voor een beheerplicht (al dan niet apart betaald), anderen zijn voor gerichte (ruimtelijke) koppeling van vergroeningsoppervlak aan beheerregelingen. Tegelijk wordt benadrukt dat het GLB-geld door de Nederlandse overheid niet moet worden gebruikt als vangnet voor de binnenlandse tekorten voor natuur- en landschapsbeheer, Natura 2000 etc.
- b. Het 'financiële arrangement' moet dusdanig zijn dat de voordelen evenredig zijn verdeeld en er voor alle partijen voldoende prikkel is om zaken te doen. Daarbij moeten de volgende valkuilen worden vermeden:
  - de vergroeningspremie wordt in mindering gebracht op de beheervergoeding op een manier waarop er voor de agrariër geen stimulans meer is, of zelfs een averechtse prikkel (zie het kader op pagina 14);
  - het financiële voordeel voor de agrariër vloeit weg naar de fiscus. Het is nog niet bekend hoe de Belastingdienst de vergroeningspremie precies zal beschouwen. Uit financiële arrangementen tussen terreinbeheerders en boeren is inmiddels gebleken dat het zinvol is om te zoeken naar constructies waarbij er geen BTW en inkomstenbelasting (waarvan SNL-natuurvergoedingen immers zijn vrijgesteld) hoeft te worden betaald. Dat mogelijkheid daartoe is het sluiten van erfpachtcontracten, waardoor de gebruikers zelf SNL-subsidie kunnen aanvragen. Maar voor erfpacht is lang niet overal draagvlak;
  - het financiële voordeel vloeit onbedoeld weg naar andere partijen. Daarvan is bijvoorbeeld sprake als het toekennen van vergroeningspremies leidt tot verhoging van pacht- en koopprijzen, waardoor het vergroeningsgeld indirect terecht komt bij (bijvoorbeeld) terreinbeheerders of landgoedeigenaren. Voor sommige daarvan (zoals Staatsbosbeheer) bestaat tegelijk het risico dat hogere opbrengsten uit natuurbeheer leiden tot verlaging van de beheersubsidie. Er kan dus een kettingreactie ontstaan die de voordelen van de beoogde win-winsituatie weer (deels) teniet doet.
- c. Er worden vooral ecologische voordelen gezien als de vergroening (qua inhoud en situering) regionaal kan worden gestuurd op kansrijke plekken en gemotiveerde bedrijven. Tegelijkertijd maken de regels (hectarepremies blijven individueel) en de wisselende animo voor collectief optrekken een gebiedsmatige aanpak lastig. Daarom moet er worden geïnvesteerd in een goed werkend financieel overhevelingsmechanisme en in andere prikkels voor grondgebruikers om deel te nemen aan een gebiedsmatige of collectieve aanpak, financieel of anderszins (bijv. 'ontzorgen').
- d. In het verlengde daarvan: kruisbestuiving vraagt om actie van meerdere spelers tegelijk. Het is dus van groot belang dat die spelers met elkaar in contact staan of komen. In de twee gebieden waar deze verkenning zich afspeelt, zijn daarvoor in beginsel goede platforms aanwezig. Het agenderen van de mogelijkheden die de vergroening van het GLB biedt, moet echter goeddeels nog beginnen.

- e. Er zijn belangrijke verschillen in duurzaamheid en 'plaatstrouw' tussen de vergroening (in beginsel slechts voor 1 jaar vast, oppervlakte mag rouleren over bedrijf), het SNL (in beginsel voor 6 jaar vast, al mogen bepaalde beheertypen over bedrijf rouleren), de regeling groenblauwe diensten (contracten voor 30 jaar in NO-Twente en 21 jaar in Vechtdal) en vernatting in het kader van Natura 2000 (in beginsel voor altijd). Als bij kruisbestuiving deze regelingen worden gecombineerd, moeten waarschijnlijk aanvullende afspraken worden gemaakt over de manier waarop de verschillen in ruimte en tijd kunnen worden opgeheven.

4.3 Voorbeeld 1: behoud en beheer van landschapselementen

Landschapselementen kwalificeren in beginsel voor de vergroening die de Europese Commissie voor ogen heeft. NO-Twente is al rijk aan natuur- en landschapselementen. De 'groenblauwe dooradering' (heggen, houtwallen, bos, waterlopen, poelen) beslaat naar schatting al 4 à 5% van het grondoppervlak. Dat komt al aardig in de buurt van het percentage groen dat de Europese Commissie voorstelt. Het Vechtdal is iets minder rijk aan natuur- en landschapselementen, die bovendien voor een wat groter deel zijn gelegen op landgoederen of eigendom zijn van terreinbeheerders. De provincie en veel gemeenten stimuleren het onderhoud met de regeling groenblauwe diensten, maar er is onvoldoende budget om alle elementen te bedienen.

Win-winsituaties

Als het bestaande groen straks (deels) de invulling kan vormen van de

vergroeningsopgave en geld waard wordt, kan de volgende win-winsituatie ontstaan:

- als de elementen op boerenland zijn gelegen, vormt de vergroeningspremie voor boeren een mogelijkheid om het grondbeslag van bestaande elementen verzilveren. De beheerregelingen voorzien daarin niet en de vergroeningspremie overlapt in dit geval niet met de beheervergoeding;
- er kan 'handel' ontstaan in groene elementen tussen vragers (bedrijven die de vergroeningopgave niet geheel met 'eigen' elementen kunnen vervullen) en aanbieders (bedrijven die meer elementen hebben dan voor de vergroening nodig is, of eigenaren zoals terreinbeheerders en landgoederen die elementen 'in de aanbieding' hebben). Zo heeft Staatsbosbeheer alleen al in de gemeente Hardenberg 200 ha aan elementen buiten de EHS beschikbaar voor koop of pacht. Ook landgoederen (die doorgaans het hout niet meeoverpachten) zien hiervoor goede mogelijkheden. In dit geval kunnen zowel vrager als aanbieder profiteren, zeker als de aanbieder niet zelf hectarepremies kan aanvragen of al ruim voldoende groen heeft om de vergroeningspremie te verzilveren. Omdat er ongetwijfeld eisen zullen worden gesteld aan de ligging van de elementen ten opzichte van het bedrijf (zie onder 'randvoorwaarden'), is deze kruisbestuiving vooral interessant voor het deel van de vergroening dat op gebiedsniveau kan worden gerealiseerd;
- voor de overheid (gemeente, provincie), als hoeder van het landschap, ligt het voordeel vooral in kwaliteitswinst. Als de aanwezigheid van groene elementen geld waard wordt, is dit een prikkel voor de eigenaren/gebruikers om de elementen te behouden en goed te beheren. Daarnaast kan winst worden geboekt in de schaduwranden langs landschapselementen, namelijk als de vergroening mede vorm krijgt door extensief beheer hiervan. Als de invulling bovendien gecoördineerd plaatsvindt, kan dit een interessante 'groenblauwe dooradering' van het landschap opleveren met belangrijke winst voor natuur en landschap, met name buiten de EHS (waar nu de grootste lacunes zitten). In Noordoost-Twente kan het bijdragen aan het cascobeleid voor het landschap (Nieuwenhuizen & Maas 2012), in het Vechtdal aan de gemeentelijke Landschapsontwikkelingsplannen (LOP's).

Randvoorwaarden

Deze mogelijke voordelen komen niet vanzelf tot stand. Voorwaarden zijn bijvoorbeeld:

- a. Brussel erkent natuur- en landschapselementen elementen als vergroening, c.q. als EFA. Daartoe gaan ze weer onderdeel uitmaken van de perceelsregistratie, waaruit ze recent bijna allemaal uit zijn weggestreept. Aan de eerste voorwaarde lijkt voldaan, de tweede blijkt een groter struikelblok;
- b. er komt enige flexibiliteit in de regels ten aanzien van de ligging van de elementen ten opzichte van de bedrijfsoppervlakte c.q. de oppervlakte bouwland waarover het benodigde vergroeningsoppervlak is berekend. Bij een gedeeltelijke invulling van de vergroening op gebiedsniveau komt er meer flexibiliteit, al zal ook dan worden vereist dat de vergroeningsoppervlakte aanpalend aan de geregistreerde percelen van de aanvrager liggen. Om hierin meer ruimte te brengen, kan worden overwogen om hierop een uitzondering te maken als de vergroening onder regie van een gebiedscollectief wordt ingevuld. Ook bij invulling op bedrijfsniveau is het gewenst dat de elementen niet aanpalend aan percelen bouwland hoeven te liggen. Dit zou in de praktijk grote problemen opleveren (een houtopstand rouleert immers niet mee met de oppervlakte bouwland) en is strijdig met de gewenste duurzaamheid in termen van plaats en tijd;
- c. de eerder bepleite 'onthefving' voor elementen die onder regie van een gebiedscollectief en met een 'beheergarantie' (zie punt e) worden aangemeld, geldt in een gebied ter grootte van een logische landschapseenheid. Dat hoeft niet per se ook het werkgebied van het collectief te zijn. Noordoost-Twente kan als zodanig fungeren. Zo'n criterium is eenvoudiger te handhaven dan een afstandscriterium;
- d. kruisbestuiving binnen de regio betekent ook dat de 'aanbieders' van groene elementen die niet op boerenland staan (zoals terreinbeheerders en landgoederen) bereid zijn om zaken te doen. Voor landgoederen en particuliere terreinbeheerders betekent dit dat zij een deel van hun groene elementen gaan verpachten, voor SBB ligt er een fraaie kans om elementen buiten de EHS te verkopen of verhuren. Hier kunnen de aanbestedingsregels echter roet in het eten gooien, omdat SBB verplicht is om bij verkopen van deze orde een Europees aanbesteding te organiseren. Als proef organiseert SBB nu een internetveiling voor een select aantal elementen;
- e. er komen goede afspraken over het onderhoud. Dat kan zonder vergoeding, op basis van een kwalitatieve verplichting. Nadeel daarvan is dat die een neerwaarts effect heeft op de prijs van de grond, c.q. van het element. Stimulerender is een ruimtelijke koppeling met beheerregelingen zoals SNL en groenblauwe diensten;
- f. de beheerbudgetten en werkingssfeer van beide regelingen worden zodanig aangepast dat alle hiertoe gemotiveerde grondgebruikers in beginsel kunnen meedoen. Nu zijn er nog veel hiaten in de deelname;
- g. op dit moment is er veel achterstallig onderhoud aan landschapselementen. Onderdeel van de beheerafspraken moet dus ook zijn hoe dit kan worden weggewerkt en waaruit dat wordt betaald;
- h. aanvullend op behoud en beheer van bestaande elementen wordt ook ingezet op beheer van (schaduw)randen langs elementen. Hier is veel (met name botanische) winst te boeken. Ook dit vereist voldoende budget;
- i. de invulling van de vergroening wordt op gebiedsniveau gecoördineerd. Daarbij is 'verevening' tussen bedrijven mogelijk, past het groen binnen de gewenste landschapsstructuur en kunnen zo nodig 'gaten' in de groenblauwe dooradering worden opgevuld.

Als we kijken aan welke randvoorwaarden het hardst moet worden gewerkt, zijn dat:

- op EU-niveau: een werkbare manier om landschapselementen op en in de nabijheid van een bedrijf te laten het meetellen als EFA. Dat wil zeggen: veranderen van het criterium van aangrenzendheid aan bouwland en een royale mogelijkheid om de vergroening niet op bedrijfs-, maar op gebiedsniveau vorm te geven;

- op nationaal niveau: opname van groene elementen in de perceelsregistratie, een zeer tijdrovende klus;
- op provinciaal niveau: het zorgen voor voldoende beheergeld, zowel binnen de EHS (in de toekomst waarschijnlijk vooral uit provinciale SNL-middelen) als buiten de EHS (in de toekomst waarschijnlijk vooral uit nationale SNL-middelen en uit het provinciaal-gemeentelijke budget voor groenblauwe diensten).

De eerste twee punten vergen lobby in Brussel resp. Den Haag, het derde punt kan de provincie in beginsel zelf regelen. Zo niet, dan ligt de lobby bij andere partijen. De overige punten kunnen in de gebieden worden geregeld.

4.4 Voorbeeld 2: invulling EHS in winterbed Vecht

In het Vechtdal ligt nog een forse ontwikkelopgave (ca 1.000 ha) voor nieuwe natuur (EHS). Na herijking van de EHS resteert waarschijnlijk nog een ontwikkelopgave van 150 ha; de overige 850 ha valt wel binnen de provinciale groenblauwe hoofdstructuur, c.q. onder de nieuwe beleidscategorie 'ondernemen met natuur en water'. De uitvoeringsstrategie en het halen van de ambitie voor de Vecht staat of valt met een regeling voor het beheer van de halfnatuurlijke zone: een 'meanderstrook' langs de rivier met daarachter een zone met extensief beheerde graslanden. Bij de huidige stand van zaken van de decentralisatiediscussie is de provincie verantwoordelijk voor het deel binnen de EHS en het rijk (met name via agrarisch natuurbeheer) voor het deel daarbuiten. Een goed beheer vraagt om nieuwe arrangementen met meerwaarde voor de betrokken partijen.

De gebiedspartners van *Ruimte voor de Vecht* onderzoeken op dit moment hoe zo'n arrangement er uit zou kunnen zien. Het idee is om ontwikkelruimte in het Vechtdal te bieden in ruil voor een bijdrage aan het beheer van het winterbed. Dit sluit aan bij de gedachten over de beleidscategorie 'ondernemen met natuur en water', waar nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen zijn toegestaan, mits de initiatiefnemer voldoende investeert in een kwaliteitsimpuls van het omliggende gebied.

De gebiedspartners zien hierbij volop mogelijkheden voor functiecombinaties met de landbouw. Deels door aankoop en terugverpachting van gronden, deels door agrarisch natuurbeheer (op boerenland of aan boeren teruggekocht land), deels door bundeling van gronden van boeren, terreinbeheerders en particulieren onder gezamenlijk beheer. De gebiedspartners hebben de provincie verzocht om het rijk voor te stellen om het gehele winterbed van de Vecht aan te wijzen voor agrarisch natuurbeheer.

Win-winsituaties

Voor het stroomgebied van de Vecht is de volgende win-winsituatie denkbaar:

- de agrariër kan de beheerde gronden laten meetellen als vergroeningsoppervlak (voor het percentage 'groen', maar ook voor de eis tot behoud van permanent grasland). Net als bij de huidige toeslagrechten zal de nieuwe hectarepremie hoogstwaarschijnlijk naar de feitelijke gebruiker gaan en niet automatisch naar de eigenaar. Daarnaast ontvangt de agrariër zo nodig een aanvullende vergoeding voor het beheer;
- voor de delen die in agrarische eigendom blijven, geldt dat de druk op verwerving vervalt: de grond hoeft niet te worden aangekocht en er hoeft niet aanvullend 7% op eigen grond als EFA te worden ingericht;
- voor de delen die eigendom zijn van een terreinbeheerende organisatie, is het voordeel gelegen in een grote(re) animo voor het beheer van natuurgrond en wellicht – afhankelijk van de afspraken tussen landbouw en terreinbeheerder – in een lagere beheervergoeding;
- door de extra financiële prikkel vanuit het GLB kan de overheid sneller en goedkoper zijn natuuropgave realiseren.

Stroomgebied van de Vecht: kansen voor kruisbestuiving met een (deels) agrarisch beheerde EHS

Randvoorwaarden

Wil deze win-winsituatie werkelijkheid worden, dan moet aan de volgende voorwaarden zijn voldaan:

- a. de gronden tellen mee als vergroeningsoppervlak (zowel binnen als buiten de EHS). Zeker als het gaat om de 'zwaardere' vormen van agrarisch natuurbeheer (botanisch beheer, extensieve beweiding) is dat goed verdedigbaar, ook al blijven de gronden mede een productiefunctie houden. Voor het meetellen van vormen van agrarisch natuurbeheer in de vergroeningsopgave is inmiddels een opening geboden, al dan niet via een 'duurzaamheidscertificaat' op basis van het principe van equivalentie. De spelregels voor het meetellen van agrarisch natuurbeheer (en die voor de mogelijk daaruit voortvloeiende dubbelbetaling) moeten dan wel voortvarend worden ontwikkeld en geïntroduceerd. Verder is het van belang dat door boeren beheerde natuurgebieden, waar het beheer immers niet onder de door de EU meebetaalde regeling voor agrarisch natuurbeheer valt, voor de vergroening gelijkwaardig meetelt. Een opening voor deze gebieden biedt wellicht ook de ruimte die er lijkt te ontstaan om extensieve, niet-commerciële gewasteelt te laten kwalificeren als EFA;
- b. de vergroeningsregels laten een gebiedsmatige aanpak toe (geconcentreerde inzet van de vergroening in de zones aan weerszijden van de Vecht);
- c. het rijk handhaaft de huidige (provinciale) ambities waar het gaat om agrarisch natuurbeheer buiten de EHS, of investeert met voorrang in een 'strategisch groenproject' als dit;
- d. er is een partij aanwezig die de gebiedsmatige aanpak kan coördineren. In het Vechtdal zijn nu twee gebiedscollectieven actief: de Ommer Marke en de Stichting Vitaal Platteland Hardenberg. Beide geven aan (nog) niet klaar te zijn voor een relatief zware verantwoordelijkheid als deze;
- e. de vergoedingen (vergroeningspremie, beheervergoeding) worden zorgvuldig afgestemd: het beheer moet financieel aantrekkelijk zijn zonder dat dubbelbetaling

- plaatsvindt. Als er bij de beheervergoeding zaken worden gedaan met een private partij, hoeven hierbij waarschijnlijk niet de staatssteunregels in acht te worden genomen;
- f. naast geld kan ook worden gedacht aan de mogelijkheden voor toedeling van extra grond ('compensatiegrond') en van kavelruil om het beheer beter inpasbaar te maken. Er is geen grondbank, maar er is een kleine grondpot voor kavelruil, er is BBL-grond die te zijner tijd vrijkomt en de provincie heeft strategische ruilgrond in handen. Het is de moeite waard om te verkennen welke grondposities interessant zijn om de kruisbestuiving te bevorderen;
  - g. daarnaast is het voor de veehouders een extra prikkel als de grond kan meetellen voor de mestwetgeving.

Als we kijken naar de meest 'urgente' zaken die hiervoor moeten worden geregeld, zijn dat met name het laten meetellen van agrarisch natuurbeheer en boerenbeheer van natuurgebieden in de vergroeningsopgave (a) en het verleiden van EZ tot het investeren in agrarisch natuurbeheer in een gebied als dit (c). De overige punten kunnen grotendeels in de regio worden aangepakt.

4.5 Voorbeeld 3: vernattingsopgave Natura 2000

In Noordoost-Twente ligt een forse vernattingsopgave in en rondom de zeven Natura 2000-gebieden die hier zijn aangewezen. Volgens de huidige inzichten moet hier ca 1.200 ha worden vernat. De provincie heeft hiervoor een behoorlijk bedrag uitgetrokken. Daar waar mogelijk wordt gekeken naar functiecombinaties met de landbouw, al dan niet via aankoop van gronden.

Win-winsituaties

Voor zulke 'hoogwatergronden' is de volgende win-winsituatie denkbaar:

- de agrariër kan ze laten meetellen als vergroeningsoppervlak (voor het percentage 'groen', maar ook voor de eis tot behoud van permanent grasland). Daarnaast ontvangt hij eventueel (als de grond eigendom blijft) een vergoeding voor de beschikbaarstelling, de 'natschade' en eventueel het beheer;
- voor de landbouw als geheel is winst dat er door functiecombinatie zuinig met grond wordt omgesprongen: er wordt geen of minder grond verworven voor vernatting en de agrariërs hoeven daar bovenop niet ook nog eens 7% ecologisch oppervlak te realiseren;
- de overheid kan zo sneller en wellicht ook goedkoper de vernattingsopgave en daarmee zijn Natura 2000-beleid realiseren. De vergroeningspremie compenseert immers deels ook al voor beschikbaarstelling en/of natschade.

Randvoorwaarden

Ook deze win-winsituatie komt niet zomaar tot stand. Voorwaarden zijn bijvoorbeeld:

- a. naar analogie van het voorstel dat bedrijven in Natura 2000-gebied automatisch 'groen' zijn, telt vernat grasland t.b.v. Natura 2000 ook buiten de begrensde gebieden mee als vergroeningsoppervlak. Voor de vernattingsopgave in het kader van Natura 2000 is hoog water een doel op zich; er zijn voor deze gronden geen natuurdoelen geformuleerd, ze fungeren louter als hydrologische bufferzone. Voor een belangrijk deel liggen ze ook buiten de begrenzing van de Natura 2000-gebieden; wel komen ze bij de herijking allemaal binnen de EHS-begrenzing te liggen. Naar Brussel toe kunnen niettemin als argumenten worden gehanteerd dat ze bijdragen aan het realiseren van internationale verplichtingen en dat de productiefunctie in deze bufferzone zeer beperkt is. Zwak punt bij het eerste argument is echter dat de natuurwinst zich niet afspeelt op, maar naast de

- betrokken bedrijven. Daarom kan – als ze toch binnen de EHS komen te liggen – ook worden gedacht aan het toekennen van – lichte – natuurdoelen aan de vernatte gronden. Ook zou helpen als water(beheer) een volwaardige doelstelling van de vergroening zou worden. In de discussie over duurzaamheidscertificaten heeft Nederland gepleit voor een bredere doelstelling (ook water, bodem etc.);
- b. wil grondverwerving niet nodig zijn, dan moeten de gronden voor boeren wel interessant blijven en is het van belang dat er sprake is van enige productiefunctie (extensieve beweiding, maaien en afvoeren);
  - c. de vergroeningsregels laten een gestuurde aanpak toe (concentratie in zones rondom Natura 2000);
  - d. er zijn ook nationale middelen beschikbaar voor betaling van agrariërs in hoogwatergebieden. Aangezien er geen sprake is van een directe natuurfunctie, kan het SNL hiervoor niet worden ingezet. Wel biedt het EU-plattelandsbeleid mogelijkheden voor schadeloosstelling van boeren onder invloed van Natura 2000 en KRW. Nederland heeft deze mogelijkheid in het POP-2 niet ingevuld; voor het POP-3 ligt hier een nieuwe kans. De Brusselse voorstellen laten betalingen buiten de Natura 2000-grenzen toe op maximaal 5% van het totale areaal. Aangezien in NO-Twente meer dan de helft van de oppervlakte buiten de begrenzing ligt, zou dit percentage fors moeten worden verhoogd;
  - e. de vergroeningspremie en de Natura 2000-compensatie zijn voldoende (en voldoende onderling afgestemd) om dit economisch rendabel te maken. Naast geld kan hierbij ook worden gedacht aan mogelijkheden voor compensatiegrond en kavelruil (zie ook § 4.4);
  - f. aangezien vernatting een vergaande, niet eenvoudige omkeerbare maatregel is, is het vooral hier van belang om de duurzaamheid van (financiële) afspraken te garanderen (zie ook § 4.1, algemene voorwaarden voor succes).

Als we kijken naar de zaken die op korte termijn moeten worden geregeld, zijn dat vooral het meetellen van hoogwatergebieden in de vergroeningsopgave (a) en het beschikbaar stellen van Natura 2000-compensatie in het POP-3, ook voor een ruime bufferzone om begrensde gebieden heen (d).

Voorbeelden van kruisbestuiving tussen landbouw, natuur en water in de GLB-pilots

Het ministerie van EZ startte in 2011 vier driejarige GLB-pilots (in de Noordelijke Friese Wouden, Oost-Groningen, Laag Holland en Winterswijk) om te oefenen met de collectieve levering van maatschappelijke diensten. De collectieven hier sturen actief op de inhoud en de situering van de diensten. Ook wordt synergie gezocht met het beleid van andere overheden.

In Oost-Groningen bijvoorbeeld is in 2012 actief gestuurd op het situeren van akkervogelbeheer (een vorm van 'natuurbraak') op nattere delen van gebieden of percelen. Hiervoor heeft het collectief in samenwerking met het waterschap en op basis van droogleggingskaarten gericht deelnemers benaderd. Idee is om zo drie doelen te dienen: betere kansen voor akkervogels, betere inpasbaarheid voor de akkerbouwers (uit productie nemen van reeds minder productieve delen) en betere kansen voor een duurzaam waterbeheer (betere acceptatie van natschade geeft kansen voor een 'robuuster' peilbeheer). Het beheer kan straks waarschijnlijk ook meetellen voor de vergroening, omdat het voldoet aan der Brusselse definitie.

In Laag Holland is in samenspraak met het waterschap een 'combinatiedienst' ontwikkeld voor sloten en oevers: periodiek baggeren met de baggerpomp en natuurvriendelijk onderhoud van sloten en oevers. Hiertoe zijn samen met het waterschap en de onderzoeksafdeling van Landschap Noord-Holland kansrijke sloten en oevers geselecteerd. De dienst leent zich in beginsel ook voor vergroening, zij het dat sloten momenteel buiten de perceelsregistratie vallen.

4.6 Beoordeling kansrijkheid win-winsituaties

Uit de voorgaande paragrafen zal duidelijk zijn dat er aan heel wat randvoorwaarden moet zijn voldaan, willen de beschreven win-winsituaties ook werkelijkheid kunnen worden. Hoe kansrijk zijn de beschreven situaties nu, als we door de ooghalen kijken naar de haalbaarheid van de randvoorwaarden? Criteria zijn dan bijvoorbeeld:

- er moet in de beleving van alle betrokkenen sprake zijn van een win-winsituatie, of op het creëren hiervan moet op zijn minst duidelijk zicht zijn;
- de Brusselse kaders moeten het mogelijk maken;
- de nationale kaders moeten het mogelijk maken;
- als aan de eerste drie voorwaarden is voldaan, moeten de spelers op regionaal niveau ook de randvoorwaarden willen creëren die nodig zijn voor succes.

Op basis van een voorzichtige inschatting lijkt het eerste voorbeeld (meetellen landschapselementen) het meest kansrijk, al moeten we ons niet vergissen in de rompslomp van een (opnieuw) herziene perceelsregistratie en de lastige discussie met Brussel over de ligging van landschapselementen ten opzichte van de bedrijfsoppervlakte. Wat dat betreft lijken er in het tweede en derde voorbeeld minder Brusselse hobbels te hoeven worden genomen, zeker als het gaat om een duurzaamheidscertificaat waarin agrarisch natuurbeheer en waterbeheer volwaardig meetellen als vergroeningsmaatregelen. In een certificeringsopzet kan het echter lastiger zijn om de vergroening lokaal te concentreren (bijv. in het winterbed van de Vecht, rond Natura 2000-gebieden). Of andersom gesteld: hiervoor is meer organisatorische kracht en creativiteit nodig. Het derde voorbeeld (vernatting voor Natura 2000) lijkt het minst kansrijk, omdat de benodigde maatregelen hier het meest op gespannen voet staan met de tijdelijkheid van veel van de beschikbare vergoedingen.

Mogelijkheden voor groene winst *zonder* kruisbestuiving

Ook zonder de win-winsituaties die we in dit hoofdstuk beschrijven, kan de vergroening van het GLB uiteraard bijdragen aan de groenblauwe kwaliteiten van het landelijk gebied, c.q. aan de maatschappelijke prestaties van de landbouw. De effecten zullen dan echter sterker zijn bepaald door de individuele bedrijfssituatie en de natuurlijke omgeving ter plekke. Daardoor zullen ze 'willekeuriger' zijn en ruimtelijk minder samenhangend.

5. Conclusies en aanbevelingen

Hierna formuleren we puntsgewijs de conclusies en aanbevelingen:

1. Veel van de geraadpleegde grondgebruikers zijn kritisch op de haalbaarheid en effectiviteit van de huidige vergroeningsvoorstellen. Maar zouden die werkelijkheid worden, dan zijn de volgende reacties te verwachten (los van de beleidsmatige haalbaarheid hiervan):
  - a. behoud en (beter) beheer van bestaande natuur- en landschapselementen als onderdeel van de vergroeningsopgave;
  - b. creëren van ecologische 'bufferzones': extensief beheerde stroken langs landschapselementen en bosranden (in de schaduwzones) en natuurvriendelijke oevers langs waterlopen;
  - c. creëren van extra oppervlakte agrarisch natuurbeheer (met name de 'zwaardere' beheertypen) en van agrarisch beheerde natuurterreinen als onderdeel van de vergroeningsopgave;
  - d. alle land in permanent grasland leggen (waarmee ineens aan de vergroeningsopgave is voldaan) en aanvullend (ruw)voer aankopen;
  - e. creëren van meer diversiteit in de oppervlakte bouwland door de teelt van eiwitrijke gewassen (bijv. luzerne, veldboon) en/of van gewassen die tegelijk met de maïs kunnen worden geoogst (bijv. vezelhennepe).

Er is geen animo voor het creëren van extra vergroeningsoppervlakte die geen enkele productiefunctie heeft (zoals de aanleg van nieuwe landschapselementen); daarvan zijn de kosten te hoog (hoge grondprijs, verlies mestafzetruimte etc.).
2. Er worden in beginsel goede mogelijkheden gezien voor win-winsituaties voor het beleid voor Noordoost-Twente en Vechtdal. Het gaat dan om situaties waarin alle betrokken partijen voordeel zien en waarin *individuele* vergroeningspremies ten goede komen aan de *gebiedskwaliteit*. Zulke win-winsituaties zijn denkbaar voor het beleid voor landschap (c.q. groenblauwe dooradering), Kaderrichtlijn water (natuurvriendelijke oevers), realisering EHS (met agrarisch natuurbeheer en door boeren beheerde natuurgebieden) en Natura 2000 (realiseren vernatting in en rond begrensde gebieden). Een deel van de maatregelen kan dienen als invulling van de 7% 'ecologische aandachtsgebieden' (zij het niet altijd 1:1, d.w.z. dat 1 ha meetelt als 1 ha EFA). Een deel kan ook bijdragen aan de instandhouding van permanent grasland.
3. Als de vergroening vooral gestalte zal krijgen in de vorm van een nieuw, individueel 'groencertificaat', zal er wellicht wat minder animo of noodzaak zijn om de vergroening ook collectief gestalte te geven. In dat geval kunnen de mogelijkheden voor kruisbestuiving kleiner zijn. Niettemin kunnen ook individuele certificaten – afhankelijk van de maatregelen daarin – een stimulans vormen voor regionale doelen.
4. De kruisbestuiving komt niet vanzelf tot stand – in alle gevallen moet hierop bewust worden ingezet. De randvoorwaarden om kruisbestuiving van de grond te krijgen vallen uiteen in drie categorieën:
  - a. beleidsmatig: de beleidsregels moeten de beoogde invullingen van de vergroening mogelijk maken. Belangrijke succesfactoren daarbij zijn:
    - de vergroening wordt regionaal gecoördineerd ingezet: op kansrijke plekken en gemotiveerde bedrijven;
    - waar nodig komen er goede koppelingen tussen vergroening en beheer van de vergroende oppervlakte;

- b. motivatie tot zakendoen: de gebiedspartijen moeten bereid en gemotiveerd zijn om 'zaken te doen' op het snijvlak van vergroening en regionaal beleid, bijvoorbeeld door een aantrekkelijk financieel arrangement. Succesfactoren hierbij zijn bijvoorbeeld:
  - er is winst voor alle direct betrokken partijen, hetzij financieel, hetzij in termen van beleidsruimte, hetzij qua beleidsrealisering. En de winst vloeit niet onverhoopt weg naar andere partijen (via belastingen pacht etc.);
  - er wordt een oplossing gevonden voor de verschillen in duurzaamheid (in ruimte en tijd) tussen vergroening, beheerregelingen en vernatting voor Natura 2000;
- c. organisatorisch: het gebied, c.q. de gebiedspartijen hebben de wil ook gezamenlijk op te trekken en zijn organisatorisch voldoende toegerust zijn om de optimale invulling te kunnen realiseren. Daarbij is bijvoorbeeld cruciaal dat agrariërs worden 'verleid' om de vergroening niet (alleen) individueel, maar ook gebiedsgericht in te vullen. Niet alleen financieel, maar ook door 'ontzorgen' en gerichte advisering.

Sommige voorwaarden kunnen in de provincie of in de regio worden geregeld, voor andere moeten we in Den Haag of Brussel zijn. Onder de punten 5 tot en met 10 beschrijven we per actor wat er zou moeten worden geregeld om de kruisbestuiving te laten slagen. Het gaat hier steeds om punten die in de besluitvorming tot aan 2014 *niet vanzelf* goedkomen.

5. De *Europese Commissie* kan kruisbestuiving bevorderen door het volgende mogelijk te maken:
  - a. de vergroening is vooral effectief als die voor een belangrijk deel gecoördineerd en gebiedsgewijs (op kansrijke plekken en gemotiveerde bedrijven) wordt ingezet. Niemand is voorstander van een willekeurige lappendeken van kleine groene snippers. Ciolos biedt hiervoor nu ruimte voor de helft van de oppervlakte aan EFA's, maar in veel gevallen is een hoger percentage wenselijk;
  - b. omdat de betaling van de vergroeningspremie individueel zal blijven, vergt een gebiedsgewijze invulling een overhevelingsmechanisme tussen bedrijven. Daarnaast is het gewenst dat onbenutte vergroeningsgelden (waarvan het volume zal toenemen naarmate de koppeling met de basispremie losser wordt) niet zoals gebruikelijk terugvloeien naar Brussel, maar voor het gebied beschikbaar blijven;
  - c. een gebiedsgerichte invulling is bijna alleen haalbaar als de vergroeningspremie wordt losgekoppeld van de basispremie. Als de koppeling in de voorgestelde vorm blijft voortbestaan, zal de animo voor een collectieve invulling, c.q. voor overheveling, gering zijn;
  - d. bestaande natuur- en landschapselementen tellen mee als EFA, ook al vallen ze momenteel buiten de perceelsregistratie. Anders dan nu wordt voorgesteld hoeven de elementen op bedrijfsniveau niet te grenzen aan de percelen bouwland waarop het vergroeningsoppervlak is gebaseerd. Daarnaast komen er ruime mogelijkheden om zulke elementen op gebiedsniveau (dus onafhankelijk van de ligging van bedrijven) te laten meetellen. De uitspraak van de Commissie dat de helft van de vergroening op gebiedsniveau mag worden gerealiseerd, is hiervoor een goed begin. Wordt de vergroening ingevuld onder regie van een gebiedscollectief, dan stellen we voor dat de enige situeringseis is dat ze zijn gelegen binnen een logische landschappelijke eenheid;
  - e. gronden die bijdragen aan natuurbeheer, maar wel enige productiefunctie hebben, tellen mee voor de vergroeningsopgave. Er zijn nu openingen om (vormen van) agrarisch natuurbeheer mee te tellen. In dit geval denken we aan:
    - 'zwaardere' vormen van agrarisch natuurbeheer;
    - door boeren beheerde natuurterreinen (vooral graslanden);

- hoogwatergraslanden ten behoeve van Natura 2000. Deze categorie vergt bovendien een bredere insteek van de vergroening dan alleen natuur (ook waterdoelen als onderdeel van vergroening).

Deze categorieën interfereren enigszins met de (Nederlandse) discussie over de status van landbouwgrond en natuurgrond in de toekomstige eerste pijler van het GLB (zie verderop);

- f. er komt een meer effectieve invulling van de voorwaarde tot behoud van permanent grasland. De huidige invulling in combinatie met nationaal beleid drijft bedrijven in gebieden als deze in de richting van (toename van) tijdelijk grasland. Daarmee wordt het omgekeerde bereikt van wat de overheid beoogt te bereiken;
- g. in het plattelandsbeleid wordt het mogelijk om betalingen aan bedrijven onder invloed van Natura 2000 uit te breiden tot een ruime zone buiten de begrensde gebieden (nu slechts 5%).

De meest urgente punten die de provincie, c.q. het IPO, zou kunnen bepleiten, zijn een goede regeling voor het meetellen van bestaande landschapselementen (punt d) en van gronden met natuurgericht beheer, maar met een (beperkte) productiefunctie (punt e). Een nieuw type groencertificaat maakt het laatste wellicht mogelijk. In dat geval is het zaak om dit zo vorm te geven dat er openingen blijven om bij te dragen aan regionale doelen (zie ook punt 6). Voor de stroomlijning van de lobby in Brussel is het van belang dat de provincie zijn speerpunten goed afstemt met het ministerie van EZ.

De invulling van de voorwaarde tot permanent grasland functioneert soms juist als een prikkel tot omzetting naar tijdelijk grasland

- 6. *Het rijk, c.q. het ministerie van EZ, maakt het volgende mogelijk:*
  - a. er komen in het nieuwe GLB ook hectarepremies te rusten op agrarisch beheerde natuurgebieden, in ieder geval waar deze uit grasland of bouwland bestaan. Daarnaast loopt een discussie of er bij ontkoppeling op deze hectares ook een vergroeningspremie moet rusten, omdat de grond al uit natuurbudget is

- aangekocht. Ongeacht de uitkomst hiervan kunnen bedrijven die natuurterreinen beheren op hun overige gronden aanspraak maken op de vergroeningspremie;
- b. waar nodig komt er een effectieve en financieel aantrekkelijke koppeling tussen de vergroening en het natuurbeheer buiten de EHS waarvoor het rijk nu verantwoordelijk is (zie verderop);
  - c. zo is er in de nieuwe 'gebiedsoffertes', onderdeel van het nieuwe stelsel voor agrarisch natuurbeheer dat het ministerie voor ogen heeft, plaats voor invulling van de vergroening, of minimaal het collectief in te vullen deel daarvan;
  - d. buiten de EHS handhaaft het ministerie de provinciale ambities met agrarisch natuurbeheer en/of investeert het met voorrang in situaties waar kruisbestuiving mogelijk is met regionale doelen;
  - e. het ministerie bevordert de totstandkoming van een nieuw groencertificaat (of het geschikt maken van bestaande duurzaamheids certificaten) dat mogelijkheden biedt voor regionaal maatwerk en voor optimale kruisbestuiving met regionale doelen. Aandachtspunt daarbij is bijvoorbeeld de status van vernatte gronden (t.b.v. Natura 2000) als vergroeningsoppervlak;
  - f. in het POP-3 worden betalingen geïntroduceerd voor bedrijven onder invloed van Natura 2000 en KRW, daar waar nodig ook ruim buiten de begrensde gebieden;
  - g. de oprichting en professionalisering van gebiedscollectieven wordt actief gesteund. Met de financiering van een professionaliseringstraject van de koepelorganisaties voor agrarisch natuurbeheer is daarin een belangrijke stap gezet.

Verder zet het ministerie zich (met de provincies, c.q. het IPO) in Brussel in voor alle onder 5 genoemde punten. Van de punten die louter bij het ministerie liggen, zijn de premies in door boeren beheerde natuurgebieden (a), de rijksambitie buiten de EHS (e) en de 'instrumentatie' van regionaal maatwerk en kruisbestuiving (b, c, f, g) de meest urgente.

7. De *provincie Overijssel* zorgt voor het volgende:
  - a. een optimale situering van de vergroeningsmaatregelen. De provincie is daarvoor aan zet waar het gaat om de koppelingen met EHS, Natura 2000 en groenblauwe hoofdstructuur en is mede bepalend waar het gaat om de inzet van maatregelen in het kader van groenblauwe diensten en waarschijnlijk ook voor het agrarisch natuurbeheer buiten de EHS;
  - b. er wordt gezicht naar de beste manier om vernatte gronden (t.b.v. Natura 2000) te laten meetellen als vergroeningsoppervlak;
  - c. daar waar kruisbestuiving kansrijk is, komen er optimale koppelingen tussen vergroeningsoppervlak en het beheer daarvan, zowel ruimtelijk, financieel als qua kennis/kwaliteit. Bijvoorbeeld door te zorgen voor voldoende beheerbudgetten (SNL, groenblauwe diensten, Natura 2000-betalingen) en voor een sterkere ruimtelijke koppeling tussen vergroening en beheer. Dilemma daarbij is wel het bereik versus de effectiviteit van de inzet van beheergeld: de laatste jaren zijn de SNL-begrenzingsen voor natuur juist sterk beperkt tot kansrijke 'kerngebieden'. Voor landschap is zo'n beperking minder noodzakelijk;
  - d. de provincie zet waar nodig strategische ruilgronden in of organiseert kavelruil voor het bevorderen van optimale synergie. Hoe kleiner het deel van de vergroening dat op gebiedsniveau kan worden ingezet, hoe groter de noodzaak om grond in te zetten om de vergroening gebiedsgericht in te vullen (c.q. om individuele bijdragen ruimtelijk te clusteren);
  - e. door de vergroeningsoppervlakte te koppelen aan duurzaam beheer en zo de vergroening 'op zijn plaats te houden' ontstaat ook een betere garantie voor een duurzaam vergroeningseffect. Er is immers een belangrijk continuïteitsverschil tussen de vergroening (in beginsel slechts voor één jaar vast), het SNL (in

- beginsel 6 jaar vast, op wat uitzonderingen na) en de regeling groenblauwe diensten (in NO-Twente voor 30 jaar vast, in het Vechtdal voor 21 jaar);
- f. de provincie bevordert integrale planvorming, bij voorkeur onder leiding van gebiedscollectieven. Bijvoorbeeld door overleg te organiseren en de rol van collectieven te faciliteren, met name in gebieden waar collectieve initiatieven haperen (zoals in NO-Twente).
8. De *waterschappen* kunnen bij de realisering van natuurvriendelijke oevers (als bijdrage aan de KRW), van retentiegebieden (bijv. beekdalen) en van bergingsgebieden primair zaken proberen te doen met boeren en/of hun collectieven, zodat hier win-winsituaties ontstaan.
  9. De *gemeenten* maken het volgende mogelijk:
    - a. daar waar vergroening wordt gerealiseerd in de vorm van bestaande landschapselementen, sturen zij aan op een actieve koppeling met de regeling groenblauwe diensten;
    - b. daar waar nodig 'sturen' zij de ruimtelijke situering van de vergroening door toepassing van cascadebeleid (NO-Twente), landschapsontwikkelingsplannen en/of aanlegvergunningen voor 'nieuw groen';
    - c. zij zorgen voor voldoende beheerbudgetten en waar nodig ook voor budgetten voor aanleg en herstel (hierin voorziet de vergroeningspremie niet).
  10. *Terreinbeheerders* en *landgoedeigenaren* kunnen interessante win-winsituaties stimuleren als hun gronden of natuurelementen als vergroening meetellen voor aanpalende bedrijven en ze dus economische waarde krijgen. Waar het gaat om private partijen zoals Natuurmonumenten, Landschap Overijssel of landgoederen, kan dat extra interessant zijn omdat daarbij waarschijnlijk niet de Brusselse staatssteunkaders gelden. Staatsbosbeheer heeft als *niche* dat het bezittingen buiten de EHS moet vervreemden. Daarbij liggen er goede kansen om zaken te doen met de landbouw, individueel of collectief. Het is daarbij gewenst om te bevorderen dat SBB bij voorkeur zaken doet in de regio waar de gronden of elementen aanwezig zijn. De aanbestedingsregels bieden mogelijkheden om het aantal aanbiedingen te beperken.
  11. *Grondgebruikers, LTO, gebiedscollectieven en Natuurlijk Platteland Oost (NPO)* kunnen:
    - a. bevorderen dat de vergroening (deels) op gebiedsniveau wordt ingevuld en hiervoor prikkels en mechanismen (helpen) organiseren;
    - b. aansturen op de mogelijkheid van integrale gebiedsplannen voor vergroening, SNL en groenblauwe diensten;
    - c. zorgen dat in elk gebied een collectief aanwezig is, of de mogelijkheid om zich door een naburig collectief of NPO te laten bedienen;
    - d. bedenken of en hoe zij de vergroening willen invullen, dus de voor hun gebied optimale kruisbestuiving uitwerken. Aangezien het initiatief in NO-Twente stagneert en de twee collectieven in het Vechtdal (Ommer Marke en St. Vitaal Platteland Hardenberg) relatief beperkte capaciteit hebben, is naast professionalisering ook een constructie denkbaar waarin één partij de rol van 'administratiekantoor' (*shared services*) vervult voor een aantal lokale collectieven (contracten, betalingen, verantwoording) en de regionale invulling (planvorming, werving) lokaal gebeurt.

Bij dit alles is het van belang dat de kosten van de regionale coördinatie van de vergroening apart worden gefinancierd en niet in mindering worden gebracht op de vergroeningspremie (dat laatste kan formeel ook niet). Het moet voor

grondgebruikers juist zo aantrekkelijk mogelijk worden gemaakt om de vergroening collectief in te vullen.

12. Ter bevordering van kruisbestuiving zijn ook financiële prikkels van belang. Overheidsbetalingen mogen echter niet overlappen (d.w.z. er mag niet tweemaal voor hetzelfde worden betaald) en mogen voor de agrariër niet leiden tot extra inkomen (er mag inkomensverlies worden gecompenseerd en/of de kosten van extra arbeidsinzet mogen worden vergoed). Kruisbestuiving en koppeling aan beheervergoedingen leiden al snel tot zulke dubbelingen. Dat kan voor de overheid aantrekkelijk zijn – zo wil het ministerie van EZ de inkomenscomponent van de SNL-vergoedingen in de toekomst waar mogelijk betalen uit vergroeningsgeld. Maar voor de agrariërs is dit juist niet aantrekkelijk: zij worden er financieel lang niet altijd wijzer van – zie het kader op pagina 14. In datzelfde kader staat ook dat de vergroeningspremie niet zomaar mag worden beschouwd als zijnde identiek met de beheervergoedingen. Dat vergroot de mogelijkheden voor financiële win-situaties. Voor elk afzonderlijk voorbeeld van kruisbestuiving is het van belang te zoeken naar creatieve mogelijkheden tot financiële aantrekkingskracht. Naast inzet van de vergroeningspremie vormt het zaken doen met private partijen een voorbeeld waarbij de staatssteunregels niet gelden en kruisbestuiving dus daadwerkelijk meer verdien capaciteit kan opleveren.
13. De resultaten van deze verkenning zijn ten dele generaliseerbaar naar andere delen van Overijssel of zelfs naar andere delen van Nederland. Daarbij geldt grofweg het volgende:
  - hoe groter het aandeel permanent grasland, hoe eenvoudiger de vergroening op bedrijfsniveau kan worden gerealiseerd en hoe kleiner de mogelijkheden voor kruisbestuiving, c.q. voor een regionale invulling. Uiteraard kan een prikkel voor behoud van permanent grasland wel bijdragen aan andere (beleids)doelen die daarmee samenhangen, zoals het beheer van weidevogels. Dit geldt bijvoorbeeld in West-Overijssel;
  - vergelijkbare gebieden met relatief veel 'bouwland' (tijdelijk grasland, maïs, akkerbouw) en landschapselementen, zoals Zuid-Twente en Salland, hebben in beginsel identieke mogelijkheden voor kruisbestuiving als de twee nu onderzochte gebieden. Belangrijk verschil is wel dat er minder omvangrijke taakstellingen liggen in termen van EHS, KRW en Natura 2000, dat er navenant minder budgetten beschikbaar zijn en dat er – doordat er minder gebiedsgericht beleid is – ook minder gebiedscoördinatie (overlegstructuren, integraal samengestelde platforms) is.
14. Het is nog even afwachten (naar verwachting tot medio 2013) hoe de vergroening precies gestalte gaat krijgen. Intussen kunnen de provincie en alle andere actoren zich in Den Haag en Brussel hard maken voor een invulling die synergie met andere doelen bevordert. Zodra de invulling duidelijk(er) is, kan zo nodig een diepgaander verkenning worden uitgevierd naar de naar concrete mogelijkheden voor kruisbestuiving. Intussen is het zinvol om te werken aan bewustwording over de mogelijkheden van synergie tussen vergroening en regionaal beleid, bijvoorbeeld door het onderwerp te agenderen in bestuurlijke overleggen.

Literatuur

- Corporaal, A., R.A.M. Schrijver & G.J. Maas, 2009. *De halfnatuurlijke Vecht: nieuw perspectief voor landbouw en natuur*. Rapport 1931, Alterra, Wageningen.
- Dijkstra, H. & A.J. Griffioen 2002. *Landschapselementen in de proeftuinen GBDA. Een analyse op basis van het digitaal topografisch bestand 1: 10.000*. Rapport nr. 466, Alterra. Wageningen.
- Gebiedsvisie Noordoost-Twente*. 2012. Gemeente Dinkelland, Gemeente Losser, Gemeente Oldenzaal, Gemeente Tubbergen, Provincie Overijssel & Waterschap Regge en Dinkel.
- Inspireren, innoveren en investeren. De kracht van Overijssel. Hoofdlijnenakkoord 2011 – 2015*. 2011. Provincie Overijssel, Zwolle.
- Investeringsagenda Landbouw 'Ruimte voor de Vecht'. Fase 1 – basisinventarisatie*. 2011. Projecten LTO Noord.
- Jaarverslag 2011 Groene en Blauwe Diensten*. 2012. Stichting Groene en Blauwe Diensten Overijssel.
- Lijster, E. de 2011. *Vergroening en vermaatschappelijking van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid: de hervorming voor 2014-2020 – een verkennend onderzoek naar de handelingsperspectieven van boeren in Noordoost Overijssel*. Wageningen University, Department of Social Sciences.
- Masterplan Ruimte voor de Vecht*. 2009. Programmteam Ruimte voor de Vecht. Provincie Overijssel, Zwolle.
- Nieuwenhuizen, W. & G.J. Maas, 2012. *Casco-benadering in Noordoost-Twente*. Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 2275.
- Nóg schoner water... De Europese Kaderrichtlijn Water en Twente*. 2010. Waterschap Regge en Dinkel, Almelo.
- Ondernemen in Noordoost-Twente - Projectresultaten Grootschalig boeren in kleinschalig landschap*. 2009. LTO Noord, Zwolle.
- Ontwikkelingsperspectief Nationaal Landschap Noordoost-Twente*. 2006. Provincie Overijssel, Zwolle.
- Position Paper Hervorming Gemeenschappelijk Landbouwbeleid*. 2010. Unie van Waterschappen en VEWIN.
- Rougoor, C., W. Tolkamp, G. Kuneman, K. de Bont, J. Jager, J. Helming & B. Smit 2010. *Kansen voor een uniek gebied – Maatwerk voor het GLB in Oost-Nederland*. Centrum voor Landbouw en Milieu & Landbouw-Economisch Instituut.
- Scholte Albers, P., N. Aarnink & R. Knippels 2006. *Beleidskader Groene en Blauwe diensten - Overijssel (kans)rijk in het groen*. Provincie Overijssel, Zwolle.
- Schrijver, R.A.M., A. Corporaal, W.A. Ozinga & D. Rudrum. 2010. *Kosteneffectieve natuur in landbouwgebieden - Methode om effecten van maatregelen voor de verhoging van biodiversiteit in landbouwgebieden te bepalen, een test in Noordoost-Twente en West-Zeeuws-Vlaanderen*. Werkdocument 213 Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen.
- Uitvoeringsprogramma Vecht en Vechtdal*. 2009. Programmteam Ruimte voor de Vecht. Provincie Overijssel, Zwolle.
- Zijlstra, J., P.L. de Wolf, H. Prins, G.J. Doornewaard, A.B. Smit, C.H.G. Daatselaar, N.W.T.H. van den Berkmortel & W.C. van Cooten. 2011. *Meer groei dan vergroening – Mogelijke gevolgen GLB 2014-2020 voor melkveehouders en akkerbouwers*. Livestock Research Rapport 445, tevens LEI-publicatie 11-041 en PPO-publicatie 401.

Bijlage: Deelnemers aan de interviews en workshops

De volgende personen hebben deelgenomen aan de interviews en/of de workshops:

Provincie Overijssel

Gerrit Valkeman, Hennie Schuman, Nettie Aarnink en Wim van de Griend

Waterschappen

Wim Wassink (Regge en Dinkel) en Hannah Ietswaart (Velt en Vecht)

Gemeenten NO-Twente

Marcel Nolten (Tubbergen), Gerard Davina (Dinkelland) en Antoon Nijland (Losser)

Gemeenten Vechtdal

Nicole Lamers (Dalfsen), Alwin te Rietstap, Jan van der Giessen en Henk Heusinkveld (Ommen/Hardenberg), Marcel van der Vegt (Stimuland, gebiedsmakelaar voor Dalfsen) en Wim Klein Nulent (Stimuland, gebiedsmakelaar voor Hardenberg)

Terreinbeheerders en landgoederen

Philip Scheepers (Staatsbosbeheer), Eibert Jongsma (Landschap Overijssel, St. Groenblauwe diensten Overijssel), Menno Huge (Natuurmonumenten), Hugo Vernhout (rentmeester landgoed Vilsteren) en Maarten te Nuyl (rentmeester landgoed Rechteren)

Gebiedscollectieven en hun koepels

Paul te Velde (St. Vitaal Platteland Hardenberg, initiatief landschapsvereniging NO-Twente), Gerry Feddes (St. Vitaal Platteland Hardenberg), Anet Bovendeert, Gerlof Timmerman en Jan Hulsink (Ommer Marke), Jos Roemaat (Natuurlijk Platteland Oost) en Marieke van Leeuwen (LTO Noord projecten, initiatief landschapsvereniging NO-Twente)

Grondgebruikers NO-Twente

Jos Elderink, Ellen Loohuis, Gerald Aveskamp, Dennis Reerink, Henk Geerdink, Jan Kuks, Joris Broekhuis, Johan Arkink en Ewald Stamsnieder

Grondgebruikers Vechtdal

Erik Back, Evert Kremer, Wim van der Heide, Frank Weersink, Erik Pullen, Henk Waterink, Karin Langenkamp, Arjan Schrijver, Ronald Diepman en Jan Pruijm

